

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ ΧΡΗΣΤΟ ΤΣΟΥΝΤΑ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εὐρημένα παλαιοῖς πεπεύραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἥθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδικρικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους: 1-5 • Χρήστος Τσοῦντας (1857-1934): 6-34 • Maurice Druon
(1918-2009): 35-39.

Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἐλευθερίας Κονδυλάκη Κόντου

ISSN 1105-7181

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι
Fax 210 3644996 • τηλ. 210 3625531 • seccr@archetai.gr • www.archetai.gr

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ • ΤΕΥΧΟΣ 91 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2009

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους

Ἔχουν περάσει ἐπὶ χρόνια ἀπὸ τὲς ἡμέρες τοῦ ζητήματος τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος. Οἱ ἑταῖροι θυμοῦνται τὰ πυκνὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, τὰ κείμενα τοῦ Μέντορος καὶ τὴν ἀξιοθρήνητη κατάληξη τοῦ πράγματος, δηλαδὴ τὴν κατασκευὴ τῶν γιγαντιαίων ὀλυμπιακῶν ἐγκαταστάσεων στὴν πεδιάδα τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ., τὴ χρῆση τούς ἑνδεκα φορές γιὰ ἀσκήσεις καὶ ἀγῶνες, τὴν ἐγκατάλειψή τους καὶ τὸ σημερινὸ ρήμαγμα τους. Τὸ ἐπιχείρημα τῶν λίγων κυβερνητικῶν ἀρχαιολόγων γιὰ τὴν ἀνόσια ὑποστήριξη ποὺ πρόσφεραν αὐτοβούλως ὥς «ἐπιστημονικοὶ σύμβουλοι» τῆς Κυβέρνησης ἦταν πῶς ὁ τόπος μὲ τὲς ὀλυμπιακὲς κατασκευὲς θὰ γινόταν καλύτερος. Δὲν ἔγινε φυσικὰ καὶ οὔτε ὑπάρχει περίπτωσις, σ' ὁλόκληρῃ τῇ Γῇ, ἑνας ἱστορικὸς τόπος νὰ βελτιωθεῖ μὲ τὴν κατασκευὴ σύγχρονων κτισμάτων. Χάνει τὴν ἱστορικότητά του, γιατί χάνει τὴ μορφὴ του.

Ὅσα εἰπώθηκαν καὶ γράφηκαν ὑπὲρ τοῦ Μαραθῶνος σὲς ἐφημερίδες πίστευα πῶς θὰ εἶχαν δημιουργήσει εὐμένες κλίμα ὑπὲρ τῶν ἱστορικῶν τόπων, τοιλάχιστον ἐκείνων ποὺ θεωροῦνται διεθνῶς ὥς ἄξιοι σεβασμοῦ. Δὲν συμβαίνει ἔτσι. Ἡ καταφρόνια πρὸς ὅ,τι ἱστορικὸ συνεχίζεται σὺν ὀνόματι τῆς προόδου τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Ἀφορμὴ μοῦ δίνει ἓνα ἄρθρο τοῦ κ. Π. Μανδραβέλη στὴν

«Καθημερινή» της 23 Αυγούστου 2008, με τίτλο «*Ἡ ναυμαχία τοῦ Μαραθῶνος*». Τὸ ἄρθρο ἔχει ὡς θέμα τὴν κατασκευή μαρίνας στὴ Νέα Μάκρη, στὸν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχει ἰσχυρὴ ἀντίδραση ἐκ μέρους μερίδος τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ οἱ ὁποῖοι προβάλλουν πολλὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς μαρίνας, κυρίως ἱστορικά.

Τὸ κυριότερο ἐπιχείρημα εἶναι πὺς στὸν κόλπο τοῦ Μαραθῶνος, στὴν ἀκρογιαλιὰ τοῦ Σχινιά, εἶχε προσορμισθεῖ τὸ 490 π.Χ. ὁ περσικὸς στόλος, πὺς μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος¹: καταγομένης ἐς τὸν Μαραθῶνα τὰς νέας ὀρμιζε οὗτος. Φυσικά, τὸ γεγονός αὐτό, ὅτι τὰ περσικὰ πλοῖα ἄραξαν στὴν παραλία τοῦ Μαραθῶνος, δὲν κάνει τὸν τόπο ἱστορικὸ καὶ ὀρθὰ ὁ ἀρθρογράφος τὸ ἐπισημαίνει γενικῶς: «*Ἀλλὰ ὁ Ξέρξης [ὁ Δάτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης] μέχρι νὰ κατέβει στὸν Μαραθῶνα ἀγκυροβόλησε στὴ μισὴ Ἑλλάδα*». Συνεχίζει ὅμως καὶ ἀναπτύσσει τὸ ἐπιχείρημά του: «*Ὅποιοδήποτε ἔργο κι ἂν ξεκινήσει στὴ χώρα, ὅλο καὶ κάποια ἀρχαία δικαιολογία θὰ βρεθεῖ, γιὰ νὰ τὸ σταματήσει. Κάπου ἀγκυροβόλησε ὁ Ξέρξης, κάπου ξάπλωσε ὁ Μιλτιάδης, ἀπὸ κάπου πέρασε ὁ Μανονῆλ Κομνηνός, κάπου στρατοπέδευσε ὁ Κιοιταχῆς κ.ο.κ.*». Γιὰ δυστυχία μας ὅμως, κάνει τὴν παραλία ἱστορικὸ τόπο ἢ συνάφειά της μὲ τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. καὶ ἡ ὑστατη σύγκρουση ἐκεῖ, στὴν παραλία, τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Πέρσες ὅταν ἐκεῖνοι πανικόβλητοι ἐπιβιβάζονταν στὰ πλοῖα τους.

Εἶναι φανερό πὺς μὲ τὸ ἄρθρο γίνεται προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ σὺς ἀρχαιότητες, δηλαδὴ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἓνα μέρος τῆς κακοδαιμονίας τοῦ τόπου. Βεβαίως ἡ Ἑλλάδα ἦταν γεμάτη ἀπὸ μνημεῖα καὶ ἐρείπια τοῦ παρελθόντος τὰ ὁποῖα κατὰ μεγάλο μέρος καταστράφηκαν μετὰ τὸ 1833. Λίγα παραδείγματα ἀρκοῦν. Πρώτη πρώτη ἡ Ἀντιβασιλεία γιὰ νὰ κατασκευάσει τὴν ὁδὸ Πειραιῶς κατέστρεψε τὸ Μακρὸ Τεῖχος τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε γιὰ χαλίκι. Οἱ κυβερνήσεις τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης βασιλείας ἐπέτρεπαν τὴ λατόμευση τοῦ Λυκαβητιοῦ, τῆς Πνύκας καὶ τοῦ Μουσείου. Σὲ ἀπόσταση μέτρων ἀπὸ τὸ μνημεῖο τοῦ Φιλοπάππου ὑπῆρχε λατομεῖο. Ὁ Λόφος καὶ τὰ γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλευσίνα ἔγιναν τοιμέντο. Τὸ πανέμορφο λιμάνι τῆς Αἰλίδας εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Ὁ Ἴλιος ἐγενε ὀχειτὸς καὶ λεωφόρος, τὸ Φάληρο ἐπιχώθηκε

καὶ ὁ τόπος τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη ἔγινε τόπος ἀγοραῖος μὲ τὸ μπογιατισμένο μνημεῖο τοῦ στρατάρχη νὰ στέκεται ἀπορημένο καὶ ν' ἀναρωτιέται: τί γυρεύει ἐκεῖ;

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ θέμα τοῦ κ. Μανδραβέλη, ὁ Μαραθὼν δὲν ἦταν ὅποιοδήποτε μέρος τοῦ κόσμου καὶ ἡ Ἑλλάδα δὲν διέθετε δεύτερο οὔτε ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἰσάξιο. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γραμματιέως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ρίζου Νερουλοῦ γίνονταν προσπάθειες γιὰ τὴν προστασία του. Τὰ ἐντελῶς τελευταῖα χρόνια ἔγινε ἀγώνας γιὰ νὰ ἀλλάξει ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ τὴν ἀπόφασή του κατασκευῆς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ λεμβοδρομίου στὸ πεδῖον τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. Ὁ Ὑπουργὸς δὲν πείστηκε, οἱ βάλτοι ὅμως πὺν χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ λεμβοδρόμιο ἀνήκουν στὸ πεδῖο τῆς μάχης, ἔτσι πιστεύεται στὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Grote. Τὸ ζοφερὸ ἐκεῖνο σχέδιο τῆς Κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε καὶ μᾶς ἔμεινε ἓνα ἄχρηστο Ὀλυμπιακὸ ἔργο καὶ μία ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ τόπου.

Σωστὰ γράφεται στὸ ἄρθρο ὅτι ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸν Τύμβο εἶναι χτισμένη. Ἄν ὅμως ψάξει κανεὶς στὰ ἀρχεῖα τῆς ἀρμόδιας γιὰ τὴν προστασία του Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων, θὰ βρεῖ καταγγελίες καὶ μηνύσεις γιὰ τὴν κατασκευὴ ὧλων, ἀνεξαιρέτως, τῶν παρανόμων κτισμάτων τῆς περιοχῆς, τόσες ὅσα εἶναι τὰ κτίσματα καὶ περισσότερες. Οἱ ἀρμόδιες γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων Ὑπηρεσίες, Ἀστυνομία, Δικαστήρια, Πολεοδομία, εἶχαν ἄλλες ἐντολές, αὐτὲς πὺν ἐφαρμόζουν καὶ σήμερα γιὰ τὸ λατομεῖο τοῦ Μαρκόπουλου ἢ τὲς βιομηχανίες κοντὰ στὸν Ἀσωπό.

Ὁ Μαραθὼν ἦταν μοναδικὸς τόπος γιὰ τὴ μορφὴ του καὶ τὴ σημασία του. Ὁ κόλπος πὺν πρόκειται νὰ γίνῃ τὸ τεχνητὸ νηοὶ καὶ ἡ μαρίνα ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ τοπίου. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ μέρος πὺν ξάπλωσε ὁ Μιλτιάδης – ξάπλωσαν μόνον 192 Ἀθηναῖοι, 6400 Πέρσες καὶ πολλοὶ Πλαταιεῖς – δὲν προλάβαντε ἄλλωστε, γιὰτὶ μετὰ τὴ μάχη, πρὶν 2499 χρόνια, πῆρε τοὺς στρατιῶτες καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Πέρσες πὺν ἔπλεαν πρὸς τὸ Φάληρο. Ἀκόμη ὁ Μαραθὼν δὲν ἦταν ὁ τόπος ὅπου στρατοπέδευσε ὁ Κιοιταχῆς, δὲν ἦταν οὔτε τὰ Δερβενάκια τοῦ Δράμαλη, τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Νικηταρᾶ πὺν κι αὐτὰ μᾶς ἔφεραν τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλά, νομίζω ὅτι καὶ αὐτὰ εἶναι ἀπὸ καιρὸ ξεγραμμένα, ὅπως καὶ τὰ ἀμέτρητα πεδία μεγάλων

μαχῶν, ἐνδόξων, περισσότερο ἐνδόξων ἀπὸ τὰ ἀμέτρητα διατηρούμενα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, ὅπου οἱ ἐπὶ ἡλυδες εὐρωπαῖοι σκότωναν τοὺς ντόπιους Ἰνδιάνους. Οἱ σημερινοὶ Ἀμερικανοὶ ὅμως σέβονται τὴν ἱστορία τους ἔστω κι ἂν δὲν ἔχει τὴ λάμψη τῶν Περσικῶν πολέμων.

Ὁ κ. Μανδραβέλης ἔχει δίκαιο ὅταν γράφει ὅτι ἡ «χιλιοπαυμένη ἄρνηση – μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον ἐνὸς τόπου – δὲν πείθει πλέον» γιατί πραγματικὰ τὸν τόπο καὶ τὸν Μαραθῶνα τὸν κατέστρεψαν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοί του, καὶ δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ διαμαρτύρονται. Οἱ κυβερνήσεις ὅμως ἱκανοποιοῦσαν καὶ ἱκανοποιοῦν πάντα τὴς ἐπιθυμίες τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, θεληματικὰ ἀνίκανες νὰ προστατεύσουν ὅ,τι βρήκαμε ἀπὸ τοὺς παλαιότερους. Μόνη τῆς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, «ἡ μάστιγα τῆς Ἑλλάδος» κατὰ τὴ ρῆση πρῶην Πρωθυπουργοῦ «δὲν πείθει» γιατί μιλάει γλῶσσα ἀκατάληπτη στοὺς σημερινοὺς κατοίκους τῆς χώρας, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοὺς Δυτικούς πῆραν μόνο τὰ λογιστικὰ συστήματα. Τὴν παιδεία ὄχι.

Ἡ σημερινὴ μορφή τῆς Ἑλλάδας εἶναι καθρέφτισμα τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τῶν κατοίκων τῆς ἀπὸ τὸ 1833 ἕως σήμερα. Δὲν φταῖνε μόνο οἱ σημερινοί, φταῖνε καὶ οἱ παλιότεροι. Μόνο ὅτι οἱ σημερινοὶ ἔπρεπε νὰ ἔχουν γνώση ἔπειτα ἀπὸ 180 χρόνια ἐλευθερίας καὶ συνεχοῦς φθορᾶς. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ γνώση περιορίζεται πλέον σ' ἐκείνους ποὺ διαμαρτύρονται γιὰ τὴ μαρίνα τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸ λατομεῖο τοῦ Μαρκόπουλου καὶ τὴ μόλυνση τοῦ Ἀσωποῦ. Τὸ πῶς σπουδαῖο ὅμως εἶναι τοῦτο. Μποροῦν οἱ κάτοικοι τοῦ τόπου τούτου καὶ οἱ Κυβερνήσεις του νὰ εἰποῦν καὶ σὲ μᾶς καὶ σιὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, τί θέλουν ἀπὸ τὸ παρελθόν; Ἄν τὰ κατάλοιπά του τοὺς εἶναι ἐνοχλητικά, ὑπάρχει ἡ λύση τῶν γειτόνων μας. Τοὺς τὰ χαρίζουμε καὶ φτιάχνουμε ἓνα παρελθὸν σὲ χαρτιά, ὅπως τὸ θέλουμε, σὲ μέτρα μας καὶ χωρὶς ἀγκυνάκια, παλιόπαιδες καὶ ἐνοχλητικὲς ἀνασκαφὲς καὶ ἀπαγορεύσεις. Ἄν ὅμως οἱ γείτονες θεωρήσουν ὡς πρώτη νίκη τοὺς ἐναντίον μας τὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας τοῦ 338 π.Χ., ὅπου ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος νίκησαν τοὺς ἐνωμένους Ἀθηναίους καὶ Θηβαίους, νὰ μὴ διαμαρτυρηθεῖ κανεὶς κάτοικος τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὅτι καὶ ὁ κάμπος τῆς Χαιρώνειας εἶναι σπουδαῖος ἱστορικὸς τόπος. Ἀλλὰ ἐκεῖ, κοντὰ σὲ Λιοντάρι του, ἀποφα-

Ἡ πεδιάδα τῆς Χαϊρώνειας (1910). Στὸ βάθος δεξιὰ ὁ λέων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναστήλωσής του.

οἰσίστηκε τελευταῖα νὰ γίνῃ ἰδιωτικὸ ἐργοστάσιο ἡλεκτρισμοῦ, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις. Ἐν τὸ ἐργοστάσιο θὰ βλάψῃ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ἢ τοὺς κοιμισμένους ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ 338 π.Χ. ἱερολογίτες, δὲν τολμῶ νὰ προβλέψω. Γνωρίζω ὅμως καλὰ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος μπορεῖ νὰ μὴν ἀγαποῦν τὰ ἀρχαῖα καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τόπους, γὰρ τοὺς ἐμποδίζουν στὰ οἰκοδομικὰ καὶ ἐπιχειρηματικὰ ἔργα τους, πιστεύουν ὅμως ὅτι καλὸν δέ γε κληρονομεῖν πατρῶας εὐδοξίας (εἶναι ὅμως λαμπρὸ νὰ κληρονομοῦν τὴ δόξα τοῦ πατέρα)². Ἡ φράση ἀφορᾷ τὰ παιδιὰ τῶν σκοιτωμένων Ἀθηναίων στὴ μάχη τῆς Χαϊρωνείας, ἔχει ὅμως ἐφαρμογὴ σὲ ὅλους μας, ἀπὸ τὸ 1821 ἕως σήμερα.

1. VI, 113.

2. [Δημοσθ.], Ἐπιτάφιος 37.

Χρήστος Τσοούντας (1857-1934), φοιτητής στη Γερμανία.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ*

(1857-1934)

Τοῦ Χρήστου Τσουντα γνωρίζουμε καλὰ τὸ ἔργο, τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔκανε καὶ τὶς μελέτες ποὺ ἔγραψε. Ἡ κρίση γιὰ τὴν προσφορά του στὴν ἐπιστὴμὴ εἶναι ἀπὸ καιρὸ τελειωτικὴ καὶ δίκαιη. Ὅταν ὅμως θελήσουμε νὰ τὸν ἰδοῦμε στὴν καθημερινή του ζωὴ, νὰ μάθουμε τί πίστευε γιὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα τοῦ καιροῦ του, βρισκόμαστε στὸ σκοτάδι. Ὑπῆρξε μεγάλος ἐρευνητής, ἔτυχε ὁμόθυμης ἀναγνώρισης ἀπὸ τοὺς ὁμοτέχνους του, Ἕλληνες καὶ ξένους, ἀλλὰ ἡ προσωπικὴ του εἰκόνα εἶναι ἄγνωστη. Μαθητὲς του μᾶς ἔχουν δώσει μιὰ λαμπρὴ, ἐπίσημη, περιγραφὴ του ποὺ κρύβει ὅλα ὅσα θὰ θέλαμε νὰ γνωρίζουμε γιὰ κεῖνον.

Γεννήθηκε τὸ 1857, τὴ χρονιὰ ποὺ πέθανε ὁ Διονύσιος Σολωμός, ἕξι χρόνια μετὰ τὴ γέννηση τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Παλαμᾶ. Ἦταν 22 χρόνια μικρότερος ἀπὸ τὸν θαυμαστὴ του Ροῖδη καὶ 17 χρόνια μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν κοινὰ χαρακτηριστικά. Συνάδελφοί του στὴν Ὑπηρεσία ἦταν ἄνθρωποι περίπου συνομήλικοι, ὁ Καββαδίας, ὁ Φίλιος, ὁ Λεονάρδος, ὁ Στάης, ὁ Καστριώτης, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε φιλικὲς σχέσεις. Ὅλοι ἀποτελοῦσαν τὴν τρίτη γενιὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, ἐκείνων ποὺ εἶχαν σπουδάσει στὴ Γερμανία κλασικὴ ἀρχαιολογία. Τὴν πρώτη γενιὰ ἀποτελοῦσε ὁ Κυριακὸς Πιπτάκης ποὺ ἔμαθε τὴν ἀρχαιολογία κοντὰ στὸν Γάλλο πρόξενο Fauvel. Διάδοχοί του, καὶ δεύτερη συγχρόνως γενιά, εἶναι ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, μαθητὴς τοῦ Ross καὶ τοῦ Boeckh καὶ ὁ συνομήλικός του, ὅπως πιστεύω, Παναγιώτης Σταματάκης μὲ ἐξαίρετες γυμνασιακὲς σπουδές. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει, ἐκτὸς Ὑπηρεσίας ὅμως, ὁ Στέφανος Κουμανούδης, μαθητὴς καὶ αὐτὸς τοῦ Boeckh, φιλόλογος καὶ ἐπιγραφικός.

---

* Ὁμιλία, ποὺ ἔγινε Σάββατο τὸ ἀπόγευμα 6 Δεκεμβρίου 2008, στὸν Βόλο, στὸ Δεύτερο Συνέδριο Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας.

Ειδήσεις για τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἕως τὸν διορισμό του, ἔχουμε λίγες. Μετὰ τὶς πρῶτες σχολικὲς τάξεις στὴ Στενήμαχο καὶ τὴ Φιλιππούπολη ἦλθε στὴν Ἀθήνα ὅπου καὶ τελείωσε τὸ Γυμνάσιο. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πῆγε στὴ Γερμανία, στὸ Ἀννόβερο, ὅπου τὴν πρώτη χρονιά φοίτησε στὸ ἐκεῖ Πολυτεχνεῖο γιὰ νὰ γίνεи μηχανικός, ὅπως σκόπευε ἀρχικά. Τὶς δαπάνες τῶν σπουδῶν πλήρωνε ἕνας εὖπορος θεῖος του. Γρήγορα ὅμως ἐγκατέλειψε τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ πῆγε στὸ Μόναχο, ὅπου μεσουρανοῦσε στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιο ὁ Heinrich Brunn (1822-1894) καὶ παρακολούθησε τὶς παραδόσεις του. Τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τὸν πῆρε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας, τὸ 1880, σὲ ἡλικία 23 ἐτῶν. Κατὰ τὰ δύο χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν βρισκόταν στὴ Φιλιππούπολη ὅπου δίδασκε στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα.

Ὁ νέος ἀρχαιολόγος εἶχε τὴ συμπάθεια τοῦ Στεφάνου Α. Κουμανούδη. Μᾶς εἶναι ἄγνωστος ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς γνωριμίας τους. Ὅπως εἶχαν ἀλληλογραφία τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει κατάλοιπο. Ὁ Κουμανούδης φρόντισε νὰ προσληφθεῖ ὁ Τσοῦντας στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τὸ 1882 γιὰ νὰ μὴ στραφεῖ σὲ ξένες πρὸς τὴν ἀρχαιολογία ἀσχολίες. Στὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ὁ Κουμανούδης τὸ δήλωσε ρητῶς: «Εὐκταῖον ἦτο νὰ κερδηθῇ (ὁ Τσοῦντας) ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας»¹. Ἀκόμη ὁ ἴδιος φρόντισε νὰ ψηφιστοῦν δύο ὀργανικὲς θέσεις Ἐφόρων στὴν Ὑπηρεσία γιὰ τὸν Τσοῦντα καὶ τὸν Φίλιο. Μέλος τῆς Ἑταιρείας ἔγινε τὸ 1884.

Ὁ Χρῆστος Τσοῦντας ἐκτὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (ΑΜ 1436, 14 Ἰαν. 1884) ἦταν μέλος καὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν Ἑταιρειῶν, ὅπως τῆς Λαογραφικῆς. Στὴν ἰδρυτικὴ σύσκεψη ὑπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη, στὶς 28 Δεκεμβρίου 1908, δὲν παραβρέθηκε ἂν καὶ εἶχε προσκληθεῖ, εἶχε ὅμως δηλώσει ὅτι συμφωνεῖ στὴν ἴδρυση τῆς Ἑταιρείας τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μέλη². Μία ἀπὸ τὶς μελέτες του, «Οἱ Λύκιοι τῶν ἀρχαιοτάτων ἐλληνικῶν μύθων» εἶναι δημοσιευμένη εἰς μνήμην Νικ. Πολίτου³. Τὸ 1923 ὁ Τσοῦντας ἔγινε Πρόεδρος τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας. Ἦταν ἐπίσης ἐταῖρος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῆς ὁποίας εἶχε ἐκλεγεῖ καὶ Ἀντιπρόεδρος γιὰ τὴν περίοδο 1924-1926⁴. Τέσο-

σερα χρόνια αργότερα, τὸ 1928, τὸν βρίσκουμε ὡς μέλος τῆς «ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως», τοῦ περιοδικοῦ *Θρακικά*, ὅπου καὶ δημοσίευσε τὸ σύντομο κείμενό του «Ἀπεικόνις Θρακῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον».

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κουμανούδης δάνειζε στὸν Τσοῦντα βιβλία ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν νεαρὸ ἀρχαιολόγο ἦταν διαρκές. Ὅταν, τὸ 1892, ὁ Τσοῦντας ἔλαβε παράσημο, ὁ Κουμανούδης τοῦ ἀφιέρωσε ἓνα στιχούργημα⁵ ὅπου τοῦ τονίζει τὴ ματαιότητα τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ἀλλὰ ποὺ καμιά φορὰ εἶναι χρήσιμες γιὰ ν' ἀνοίγουν τὰ μάτια τῶν ἄλλων γιὰ τὴν ἀξία ἀνθρώπων στοὺς ὁποίους ἡ κοινωνία δὲν δίνει σημασία.

*Φίλε Τσοῦντα σὲ συγχαίρω δι' ὃν ἔλαβες σταυρόν,
 καὶ ἀνωτέρου βαθμοῦ ἄλλον σ' εὐχόμεναι μὲ τὸν καιρόν,
 θεωρῶν τὰ ἄλλως ταῦτα ἀνωφέλευτα σημεῖα,
 καλὸν μόνον ν' ἀφαιρῶσι κάποτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ
 τῶν πολλῶν τὴν ὀφθαλμίαν
 πρὸς τῇ ἀληθῇ ἀξίαν,
 καί τις διάπλαιτα ἀνοίγων ἀνθρωπίνος τὰ τυφλά του
 ὅταν σταυροφορεμένος διαβαίνης ἐμπροστίᾳ του
 σιγανὰ νὰ μουρμουρίζῃ· μωρὲ τοῦτος θᾶναι κάτι·
 δὲν τὸν ἔβαν' ἐν τοσοῦτῳ κἀνενὸς Ῥωμοῦ τὸ μάτι.*

Ὁ Τσοῦντας διορίστηκε στὴν Ὑπηρεσία στὶς 5 Αὐγούστου τοῦ 1883. Θὰ φανεῖ παράξενο ἀλλὰ τοποθετήθηκε ὡς «Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ ἐν Ἠπείρῳ νομοῦ Ἄρτης καὶ τοῦ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι νομοῦ Ἀκαρνανίας τε καὶ Αἰτωλίας». Ἡ τοποθέτηση ἦταν ἐντελῶς ὀνομαστική, γιατί δὲν ἀνέλαβε ποτὲ καθήκοντα στὴν περιφέρειά του. Ἐμεινε ἐξ ἀρχῆς στὴν Ἀθήνα ἀπὸ ὅπου τὸν ἔστελνε τὸ Ὑπουργεῖο καὶ ἡ Ἐταιρεία, σὲ διάφορους τόπους. Πρώτη του ὑπηρεσία ὡς Ἐφόρου τῆς Ἐταιρείας ἦταν ἡ ἐποπτεία τῶν ἀνασκαφῶν στὸ Ὀλυμπεῖο, τὸ 1882, τοῦ Ἀγγλοῦ ἀρχιτέκτονος Francis Penrose. Ἀκολούθησαν πολλὲς καὶ ποικίλες ἔρευνες, ὅπως ἡ πρώτη ὑποβρύχια στὴν Ἑλλάδα, τοῦ βυθοῦ τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος, τὸν

Ἰανουάριου τοῦ 1884, ἀφοῦ προηγουμένως τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἐποπτεία τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκροπόλεως, ποῦ ματαιώθηκε.

Ὁ νεοδιορισμένος Ἐφορος δὲν εἶχε καμία ἀνασκαφικὴ πείρα. Ὁ βετεράνος Παναγιώτης Σταματάκης, παθιασμένος μὲ τὴν Ὑπηρεσία ζητάει νὰ τὸν συνοδεύσει ὁ νέος ἀρχαιολόγος σὲ ταξίδι τοῦ σιτῆ Βοιωτία ὅπου ἡ ἀρχαιοκαπηλία, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου τοῦ 1834, βρισκόταν σὲ ἀκμή. Ἔτσι προσκολλᾶται ὁ Τσοῦντας στὸν Σταματάκη ὡς μαθητευόμενος βοηθός. Τῆς μαθητείας τοῦ αὐτοῦ ἡ πρώτη μελέτη γιὰ ἀγγεῖα τῆς Τανάγρας δημοσιεύθηκε εὐθὺς στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1883. Εἶναι 26 χρονῶν ὥριμος γλωσσικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Οἱ πρῶτες μελέτες τοῦ στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα*, τέσσερες τὸ 1883 καὶ τρεῖς τὸ 1884 συμπληρῶνONTAI μὲ δύο κείμενά τοῦ στὴν *Ἑβδομάδα* τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου. Αὐτὰ προορίζονταν γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἔχουν ἐνημερωτικὸ καὶ διδακτικὸ χαρακτήρα. Δημοσιεύτηκαν καὶ τὰ δύο τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1884, τὸ πρῶτο μὲ ψευδώνυμο καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὰ ἀρχικά τοῦ. Ἡ ἀνωνυμία ἦταν ἐπιθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ Τσοῦντα. Ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος δὲν παρέλειψε νὰ τὸ τονίσει. Στὸ τεῦχος ποῦ δημοσιεύτηκε ἡ δευτέρα πραγματεία ὑπάρχει σύντομο σημείωμα: «Εὐχαρίστως καταχωρίζομεν εἰς τὸ σημερινὸν φύλλον τὴν περὶ *Ὀλυμπίας* διατριβὴν τοῦ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Χ.Τ. μετριοφρόνως κρυπτομένου νέου ἀρχαιολόγου ἐξ οὗ πολλὰ ἡ ἐπιστήμη ἐλπίζει». Σκοπὸς τοῦ σημειώματος ἦταν νὰ τονιστεῖ ἡ σημασία τῆς νέας συνεργασίας. Τὸ ψευδώνυμο ἄρθρο τοῦ εἶχε δημοσιευθεῖ στὴν *Ἑβδομάδα* εἴκοσι μέρες πρὶν, μὲ τὴν ὑπογραφή «Ἀλκίνοος». Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ μόδα αὐτὴ ἦταν διαδεδομένη. Ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους ὁ συνομήλικός τοῦ Βασίλειος Λεονάρδος διέπρεπε στέλνοντας στὶς ἐφημερίδες γράμματα μὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ ψευδώνυμο, ἀρχαῖο ἢ ἀρχαιοπρεπές. Ὁ Τσοῦντας μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἀλκίνοος» ἔδειχνε τὶς φιλολογικὲς του προτιμήσεις, τὴν ποίηση τοῦ Ὁμήρου, ἡ ὁποία γιὰ δεκαετίες θὰ εἶναι γιὰ κείνον πηγὴ γνώσης καὶ εὐχαρίστησης καὶ ἀπὸ ὅπου σιὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ θὰ ἀντλήσει θέματα ὠραίων μελετῶν.

Ἡ ψευδώνυμη μελέτη ἔκτασης μιᾶς σελίδος τοῦ περιοδι-

κοῦ δημοσιευμένη μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς σύγκλησης, στὴν Ἀθήνα, τὸ 1886, τοῦ δέκατου Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἀρχαιολογίας, ἀποτελεῖ σύντομη καὶ περιεκτικὴ εἰσαγωγή γιὰ τὴν Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὅτι γεννήθηκε γιὰ λόγους αὐξήσεως τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς Σκανδιναβίας, εἰδικῶς τῆς Δανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας.

Ἡ πατρότητα τοῦ ἄρθρου συνάγεται ἀπὸ τὸ ψευδώνυμο, τὸ ὕφος, τὸ λεξιλόγιο, τὴν οἰκονομία καὶ τὴ μεθοδικότητα τοῦ κειμένου. Δείχνει τὸ ἄρθρο ὅτι ἤδη πολὺ νωρὶς τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ μελετοῦσε συστηματικὰ τὶς σχετικὰς ξένες μελέτες. Τοῦτο θὰ φανεῖ ἓνα χρόνον ἀργότερα μετὰ τὴ μελέτη τοῦ στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* γιὰ τοὺς προϊστορικοὺς τάφους στὴν Ἑλλάδα. Μὲ ἀφορμὴ ταφικὰς συνήθειες στὴ Σκανδιναβία καὶ μετὰ βοήθημα τὸν Ὅμηρον δίνει τὴν πρώτην τοῦ συστηματικῆς μελέτης γιὰ τὴν ἑλληνικὴν προϊστορίαν.

Τὸ κείμενό του αὐτό, τοῦ 1885, ὑπῆρξε ἓνα διάλειμμα στὶς κλασικὰς ἀπασχολήσεις του ποὺ θὰ συνεχιστοῦν ἐπὶ χρόνια. Τὸ 1886 κάνει τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν στὶς Μυκῆνες. Τὴν ἴδιαν χρονίαν ὅμως κάνει ἀνασκαφὴ καὶ στὴν Ἐρέτρια τὴν ὁποία θὰ συνεχίσει τὸ 1891. Τὴν ἐπόμενη χρονίαν, τὸ 1887, κάνει ἀνασκαφὴν στὴν Τανάγρα. Μὲ αὐτὴν καὶ τὴν ἀνασκαφὴν στὴν Ἐρέτρια, τὸ 1891, κλείνει τὸ κεφάλαιον τῆς ἀνασκαφικῆς δράσεως τοῦ Τσοῦντα στὸν τομέα τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας. Ἐκπληρῶνει ὅμως τὶς ὑποχρεώσεις του δημοσιεύοντας τὶς ἐκθέσεις καὶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του αὐτῶν, καὶ ἀρχίζει ἐλεύθερος τὴ δευτέρην περίοδον τῶν ἐρευνῶν του, τὴν πελοποννησιακὴν, μυκηναϊκὴν, κυκλαδικὴν καὶ θεσσαλικὴν, ποὺ ἀρχίζει τὸ 1886 καὶ τελειώνει γιὰ τὶς Κυκλάδες τὸ 1897, γιὰ τὶς Μυκῆνες τὸ 1899 καὶ γιὰ τὴ Θεσσαλίαν τὸ 1902.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες ἦταν ἐπιθυμία τοῦ Στεφάνου Κουμανοῦδου. Τὴν πρότεινε⁶ στὸ Συμβούλιον τὸ 1885 ἀλλὰ ἐκεῖνο δὲν ἀποφάσισε. Τὴν ἴδιαν χρονίαν ὁ Τσοῦντας ζητεῖ νὰ πάει στὴν Ἐφορείαν του, στὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, γιὰ ἐπιθεώρηση τῶν ἀρχαίων καὶ συγγραφὴ μελέτης. Οὐτε αὕτη ἢ αἴτησις ἐγκρίνεται⁷. Ἐπεὶτα ὅμως ἀπὸ δύο μῆνες τὸ Συμβούλιον ἐγκρίνει τὴν πρότασίν του νὰ σκάψει τάφους στὴν Ἐρέ-

τρια. Τὴν ἐπόμενη χρονιὰ 1886 ὁ Κουμανούδης ἐπανερχεται στὸ θέμα τῶν Μυκηνῶν καὶ ζητεῖ τὴν ἀνασκαφὴ τους. Τὸ Συμβούλιο αὐτὴ τὴ φορά ἐγκρίνει, ἀναθέτει τὸ ἔργο στὸν Τσοῦντα τὸν ὁποῖο ἀνακαλεῖ ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια⁸. Δὲν ξεχνᾷ ὅμως καὶ τὶς ἄλλες πειστικὲς ὑποχρεώσεις πρὸς ἀρχαῖα ποὺ κινδυνεύουν. Τὸ 1887 τοῦ ἀναθέτει νὰ κάνει ἀνασκαφὴ στὴν Τανάγρα, στὸ κτῆμα τοῦ Ἀλέκου Βασιλείου, τοῦ ἐκεῖ πιστοῦ φύλακα καὶ συνεργάτη τοῦ Σταματάκη, ποὺ παραχωροῦσε στὴν Ἑταιρεία ὅλα τὰ ἀρχαῖα ποὺ θὰ βρίσκονταν στὴν ἰδιοκτησίᾳ του. Ἀλλὰ οἱ ἔρευνες τοῦ Τσοῦντα στὴν Πελοπόννησο ἔμελλε νὰ ἐπεκταθοῦν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες ἐρευνοῦσε συνεχῶς γιὰ μυκηναϊκά, κυρίως τάφους. Ἦδη εἶχε σχηματίσει κάποια εἰκόνα μέσα του γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Μυκηναίων καὶ οἱ ἔρευνές του ἔτειναν στὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ὧσων πίστευε.

Τὶς σκέψεις του αὐτὲς τὶς διατυπώνει σὲ μιά του ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία τῆς 22 Φεβρουαρίου 1889 πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία⁹. Λέγει λοιπὸν ὁ Τσοῦντας: «προκειμένου δὲ ν' ἀναχωρήσω νῦν ἐξ Ὀλυμπίας, τολμῶ νὰ παρακαλέσω τὸ Σ. Συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας, ὅπως μοι ἀναθέσῃ νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Σπάρτην καὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς ἐπὶ τῷ εἰδικῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάσω, ὅσον τοῦτό μοι εἶναι δυνατόν, ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ ἐκεῖ τάφοι προϊστορικοὶ ὅμοιοι τοῖς τοῦ Σπάτια, τῶν Μυκηνῶν καὶ λοιποῖς· διότι ἐν ᾧ εἶναι πασίγνωστον, ὅτι πρὸ τῶν Δωριέων κατῴκουν ἐν Λακωνίᾳ Ἀχαιοί, ὅμως μέχρι τοῦδε οὐδὲ λείψανον τῆς μυκηναίας λεγομένης ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη ἐν αὐτῇ· ἐν μόνον μνημεῖον παρεμφερές, καθὰ λέγεται, τοῖς θολωτοῖς τάφοις εἶναι πρὸ πολλοῦ ἤδη γνωστόν, κεῖται δὲ τοῦτο μίαν ὥραν καὶ ἡμίσειαν περίπου μακρὰν τῆς Σπάρτης παρὰ τῷ χωρίῳ Βαφειό, ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδέποτε ἡρευνήθη δι' ἀνασκαφῆς, ἀγνοῶ δὲ πόσον σφῆζεται σήμερον· ἐὰν εἶναι τῷ ὄντι τάφος προϊστορικός, ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι θὰ εὐρίσκονται ἐκεῖ πλησίον καὶ ἄλλοι ὅμοιοι. Ἴσως παρουσιασθῇ ἀνάγκη νὰ γείνωσι καὶ μικραὶ δοκιμαί, ἐξάπαντος ὅμως αὗται δὲν θ' ἀπαιτήσωσιν οὔτε χρόνον οὔτε χρήματα πολλά. Τοιαύτη ἔρευνα δὲν θὰ διαρκέσῃ, ἐλπίζω πλέον τῶν δέκα ἡμερῶν».

Αὐτὴ ἦταν ἡ εἰκόνα ποὺ εἶχε ὁ Τσοῦντας γιὰ τὸν τάφο τοῦ Βαφειοῦ, εἰκόνα ποὺ σὲ λιγότερο ἀπὸ τρεῖς μῆνες ἀπόκτησε τὴν πραγματικὴ τῆς μορφῆς. Μάρτιο τοῦ 1889 πῆγε στὴ Σπάρτη καὶ στὸ Βαφειό· ἔκανε μικρὲς ἔρευνες χωρὶς ἀποτελέσμα¹⁰ καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα ὅπου ἔμεινε ὅλο τὸν Ἀπρίλιο. Ξαναγύρισε στὸ Βαφειό καὶ τὴν 1 Μαΐου ἄρχισε νέα ἀνασκαφή. Στὶς 25 Μαΐου στέλνει τηλεγράφημα στὴ Γενικὴ Ἐφορεία καὶ στὴν Ἑταιρεία: «Τάφος Βαφειοῦ ἀσύλητος. Ἀνεκαλύφθησαν δύο χρυσοῦ ποτήρια μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων, ἔν ἀργυροῦν, τεμάχια ὁμοίων, σκεύη χαλκῶ, δακτύλιοι χρυσοῖ δύο καὶ εἴκοσι περίπου ἐγγεγλυμμένοι λίθοι. Ἀνασκαφαὶ ἐξακολουθοῦν, μέτρα φρουρήσεως τάφου ἐλήφθησαν». Δυὸ μέρες ἀργότερα ὑποβάλλει προκαταρκτικὴ ἔκθεση στὸ Συμβούλιο. Στὸν τόμο τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος* τῆς ἴδιας χρονιάς¹¹ δίνει καὶ τὴν πλήρη δημοσίευση τοῦ τάφου καὶ μαζὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ στὴ Λακωνία (Θεράπνες, Παληόπυργος, Ἀρκίνα).

Ὁ Τσοῦντας ἐπέδωκε τὴν τοπογραφικὴ ἔρευνα τῆς Λακωνικῆς καὶ ὄχι τόσο τὴν ἐξαντλητικὴ ἑνὸς σχετικὰ περιορισμένου χώρου. Ἀκόμη καὶ στὶς Μυκῆνες, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη ἔσκαψε ἑκατοντάδες τάφους καὶ πολλὰ οἰκήματα, δὲν μᾶς ἔδωσε δημοσίευση, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, ἢ ὅπως ἔκανε μὲ τις ἀνασκαφὲς στὴ Θεσσαλία. Ὅμως χρησιμοποίησε στὶς μελέτες τοῦ τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶχε ἀποκομίσει ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ. Σὲ τοῦτο τὸν ἀκολούθησε ὁ σημαντικότερος προϊστορικόλογος μαθητὴς τοῦ, ὁ Μαρινᾶτος. Ἐρευνῆσε τὴ Μεσσηνία χωρὶς νὰ δώσει συστηματικὰ τὰ ἀποτελέσματα ὅλων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ, πολλὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες χρειάζονταν συμπλήρωση, μᾶς ἔδωσε ὅμως τὰ γενικὰ συμπεράσματά τοῦ.

Παράλληλα πρὸς τὴ Λακωνικὴ καὶ τὶς Μυκῆνες ἔκανε δύο χρονίες, 1895 καὶ 1897, ἀνασκαφὲς στὶς Κυκλάδες τῶν ὁποίων τὴν ἱστορία ἐκθέτει πλήρως ἡ Ντόρα Βασιλικοῦ στὸ πρόσφατο βιβλίο τῆς¹². Τὶς ἔρευνές τοῦ στὰ νησιὰ συνόψισε σὲ δύο φημισμένες μελέτες στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1898 καὶ τοῦ 1899, χωρὶς νὰ ξαναγυρίσει σ' αὐτές. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1899 εἶχε ἀρχίσει τὶς ἀναζητήσεις τοῦ στὴ Θεσσαλία οἱ ὁποῖες θὰ διαρκέσουν μόνον τρεῖς περιόδους καὶ θὰ ὁλοκλη-

ρωθοῦν τὸ 1908 μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του γιὰ τὶς προϊστορικὲς ἀκροπόλεις τοῦ Διμηνίου καὶ τοῦ Σέσκλου. Τὸ 1902 μὲ τὴν τελευταία του ἔρευνα στὴ Θεσσαλία τερματίζεται καὶ ἡ δράση του ὡς ἀνασκαφέως. Μὲ περιοδεῖες στὴ Θεσσαλία θὰ συμπληρώσει τὶς ἐλλείψεις ποὺ εἶχε γιὰ τὴν ἐξάπλωση ἐκεῖ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Τσοῦντας ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἀνασκαφέας καὶ φαίνεται ὅτι σκόπευε νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν Κρήτη. Δὲν ἔχω πληροφορίες ἂν μιὰ μεγάλη περιοδεία ποὺ ἔκανε στὴν Κρήτη τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας ἔπειτα ἀπὸ δική του εἰσήγηση. Τὴν ἄγνωστη αὐτὴ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνηση τῆς μεγαλονήσου διαρκείας 46 ἡμερῶν, τὴν ἔκανε τὸ 1903 μὲ ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου. Πρῶτος του σταθμὸς ἦταν τὸ Ἡράκλειο, ὅπου ἔμεινε λίγες μέρες «μελετῶν», ὅπως γράφει, «τὰ ἐν τῷ ἐκεῖ Μουσείῳ ἀρχαῖα καὶ συλλέγων πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἕκαστον εὐρέθη, διότι ἤλπιζον νὰ ὀδηγηθῶ ἐκ τούτων εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλληλοτέρου πρὸς ἀνασκαφὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μέρους». Πῆγε στὴ Γόρτυνα, Ἅγιο Μύρων, Πενταμόδι, Πριניᾶ. Ἀξιόλογος ἦταν ὁ Πρινιαῶς ἀλλὰ ἐτοιμάζονταν οἱ Ἴταλοι νὰ κάνουν ἀνασκαφές.

Ἀπὸ τὴ Γόρτυνα πῆγε στὴ Φαιστό, Ἁγία Τριάδα, Τυμπάκι (ποὺ τὸ γράφει Δυβάκι), Καμάρες, Ροτάσι (ὅπου τοποθετοῦσαν τὸ Ρύπιον), στὴ Λιγόρτυνο, Κανλικαστέλλι (σήμερα Προφήτης Ἡλίας· ὁ Τσοῦντας ἐπεξηγεῖ: Λύκαστος). Ξαναγύρισε στὸ Ἡράκλειο, ἔμεινε λίγο, καὶ πῆγε στὸ Ρέθυμνο· τὶς ἡμέρες τοῦ Πάσχα εἶδε στὴν ἐπαρχία Ἀμαρίου ἀρχαῖες πόλεις. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶχαν ἤδη δηλώσει προτεραιότητα οἱ Ἀγγλοι.

Ἡ περιοδεία συνεχίστηκε συστηματικὴ σ' ὅλους τοὺς τόπους τῆς Κρήτης ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ σήμερα γιὰ τὶς ἀρχαιότητές τους. Σὲ ὀρισμένες ἐξερευνήσεις εἶχε τὴ συντροφιά καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Ἰωσήφ Χατζιδάκι μὲ τὸν ὁποῖο ἔκανε καὶ μικρὴ ἀνασκαφή, καὶ κατόπιν τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη. Χωρίστηκε ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη στὰ Γουρνιὰ γιὰ νὰ πάει ὁ Τσοῦντας μόνος στὴν Ἱεράπετρα καὶ νὰ καταλήξει στὰ Μάλλια ἐρευνώντας σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τὰ λείψανα διασῆμων

σήμερα χώρων. Ἡ ἐκλογή του ἔπρεπε στὴ θέση *Ἑλληνικὸ Λεμβάδι*, τοῦ ὁποῖου μνημονεύει τὰ διάσπαρτα ἀρχαῖα, προμυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὀψιανούς, λίθους πελεκητούς, φύλλα χρυσοῦ, λίθους ἐγγεγλυμμένους. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι θετικό: «Ἐν γένει δὲ ἡ ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τῆς θέσεως ταύτης ἐντύπωσίς μου ὑπῆρξε πολὺ καλὴ καὶ ἐὰν ἡ Ἑταιρεία ἀποφασίσῃ νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὴν ἐν Κρήτῃ, φρονῶ ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ γείνωσιν αἱ πρῶται δοκιμαί. Καλὸν εἶναι μάλιστα νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἄδεια τῆς Κρητικῆς Πολιτείας»¹³. Ἡ ἄδεια ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Πολιτεία, φυσικὰ δόθηκε πολὺ γρήγορα, καὶ ἀποφασίστηκε νὰ γίνουν τὸ 1904 ἀνασκαφές στὰ Μάλλια ἀπὸ τὸν Τσούντα¹⁴.

Σὰς διηγῆθηκα ἕως ἐδῶ μιὰ ζωὴ ποὺ ξοδεύτηκε στὴν ἔρευνα χωρὶς διακοπές, ἀφιερωμένη σὲ διαδοχικὲς μεγάλες ἀνασκαφές. Στὴν Ἀθῆνα ζοῦσε μόνος του, δὲν γνωρίζουμε τίς κοινωνικὲς του σχέσεις παρὰ ἀπὸ κάποιες μνείες τοῦ Βασιλείου Λεονάρδου. Ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας*¹⁵ μαθαίνουμε ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1892 ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Στενῆμαχο. Εἶναι ἡ πρώτη του γνωστὴ ἀπουσία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὀφειλόταν, προφανῶς, σὲ οἰκογενειακοὺς λόγους. Δεύτερη ἀπουσία του εἶναι τὸ ταξίδι ποὺ ἔκανε στὴν Ἰταλία τὴν ἄνοιξη τοῦ 1900¹⁶ γιὰ ἐκπαιδευτικοὺς λόγους. Ἡ Ἑταιρεία ἔστειλε τότε ὅλους τοὺς Ἐφόρους στὴν Ἰταλία γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν μνημείων καὶ τῶν Μουσείων, κάτι ποὺ ἐπεξέτεινε καὶ σὲ πτυχιούχους τοῦ Πανεπιστημίου μὲ συστηματικὲς ὑποτροφίες. Ἀνάμεσα στοὺς ὑπότροφους εἶναι ὁ Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος, ὁ Νικόλαος Παπαδάκης, οἱ Καροῦζοι, γιὰ νὰ φθάσουμε ἕως τὴ δεκαετία τοῦ 1960.

Τὸ 1904, χρονιὰ ποὺ θὰ γινόταν ἡ ἀνασκαφὴ στὰ Μάλλια, τὰ πράγματα πῆραν γιὰ κεῖνον ἄλλῃ, ἀναγκαστικῇ, ὅπως φαίνεται, τροπῇ. Στὶς 5 Μαρτίου ὁ Τσούντας διορίστηκε καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἔπαψε ἐντελῶς τίς ἀνασκαφές. Ἐτοί ἐκπληρώθηκε καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ροῖδη ποὺ ἀπὸ τὸ 1896 διαμαρτυρόταν πῶς ἀντὶ γιὰ τὸν Τσούντα δίδασκε στὸ Πανεπιστήμιο ἀρχαιολογία ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου¹⁷. Τοῦτο ἦταν κατὰ τὴν γνώμη του ἓνα στραβὸ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ὁ Χρήστος Τσούντας κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς καθηγεσίας του.

Ἦθελε ὁ Τσοῦντας νὰ γίνει καθηγητής; Ἄν πιστέψουμε ἕναν ἀπὸ τοὺς καλύτερους μαθητές του, τὸν Χρήστο Καροῦζο, «χρειάστηκε τὸ 1904 νὰ πέσουν ἐπάνω του μὲ τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ βάρος τους οἱ προσωπικότητες τοῦ Νικ. Πολίτη, τοῦ Σπ. Λάμπρου κ.ἄ. γιὰ νὰ ὑποχωρήσει καὶ νὰ δεχτεῖ, μὲ μοιὴ καρδιά, τὴ θέση στὸ Πανεπιστήμιο – ὅπου καὶ θυσίασε τὴ χαρὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας»¹⁸.

Ὁ ὁρισμὸς «θυσίασε» δὲν εἶναι τυχαῖος. Ὁ Καροῦζος γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸν δάσκαλό του καὶ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ προηγήθηκε ἀπὸ γράμμα του ἐρμηνεύει τὴν ὀριστικὴ διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν του καὶ ἀκόμη τὴ σχεδὸν διακοπὴ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Κανεῖς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθεῖ ὅτι οἱ μελέτες ποὺ δημοσίευσε ὁ Τσοῦντας μετὰ τὴν ἐκλογὴ του στὸ Πανεπιστήμιο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μπορούσε ἢ ἤθελε νὰ δώσει. Δὲν τοῦ ἄφηνε χρόνο ἢ προετοιμασίαν τῶν μαθημάτων του· σύννοσή τους καὶ ἀπόσταγμα συνάμα εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης», ποὺ ἡ σύνθεσή της ἔγινε δυνατὴ μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ κοινωνικὰ ντροπαλός, ὁ «χωρὶς θαρραλέαν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν» κατὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὁ συνεσταλμένος, βρέθηκε λίγες φορές ἀναγκασμένος νὰ σταθεῖ στὸ προσκήνιο, χωρὶς νὰ τὸ θέλει. Ἐδῶ θὰ μνημονεύσω τὴν πρώτη περίπτωσι, ποὺ ὑπῆρξε ἐπακόλουθο μιᾶς μεγάλης ἀναταραχῆς στὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα.

Ἐννοῶ τὴν ἀνάδειξή του σὲ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὶς 15 Δεκεμβρίου τοῦ 1909. Εἶχε προηγηθεῖ, τὸν Αὐγούστιο τῆς ἰδίας χρονιᾶς, ἡ Ἐπανάστασι τοῦ Γουδῆ, ἡ δράσι τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου ἐναντίον τοῦ Παναγιώτη Καββαδία, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὶς θέσεις τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου, τοῦ καθηγητοῦ καὶ τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Ὁ Τσοῦντας διατήρησε τὸ ἀξίωμα ἕως τὶς 15 Ἰανουαρίου 1912, δηλαδὴ δύο χρόνια μόνο. Ἐξ ἀρχῆς εἶχε ἀντιδράσει στὴν ἐκλογὴ του ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ τὴν δεχθεῖ γιὰτὶ αὐτὸ ὄριζαν οἱ περιστάσεις.

Ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ διορισμοῦ του στὸ Πανεπιστήμιο θὰ ἀφιερωθεῖ στὴ διδασκαλίαν τὴν ὁποία θὰ διακόψει ἀπότομα

καὶ ἀνεξήγητα ἔπειτα ἀπὸ 21 χρόνια, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1925. Κάποιες ἀόριστες ἐξηγήσεις τῆς παραίτησής του δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθοῦν. Ὑποθέτω ὅτι ἐντελῶς προσωπικοὶ ἦταν οἱ λόγοι ποὺ τὸν ἔσπρωξαν σὲ σταδιακὴ μείωση τῶν ἐξωτερικῶν δραστηριοτήτων του καὶ στὴν ἀπομόνωση. Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ τοῦ στάλθηκαν μετὰ τὴν παραίτησή του καὶ ὅσες προσπάθειες τῶν συναδέλφων του καθηγητῶν ἔγιναν γιὰ τὴ ματαίωσή της δὲν μᾶς διαφωτίζουν γιὰ τοὺς λόγους ποὺ τὴν προκάλεσαν, τὴν κάνουν μάλιστα περισσότερο ἀνεξήγητη, γιὰ τὴν ἴδια χρονιά, μάλιστα πρὶν παραιτηθεῖ, διορίστηκε καθηγητὴς στὸ νέο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ὀρκίστηκε στὶς 9 Αὐγούστου 1925 μαζί μὲ τὸν Γεώργιο Χατζιδάκι. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐπιθυμοῦσε τὴ θέσιν αὐτὴ παρὰ τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ ἕως τώρα. Σὲ γράμμα ποὺ τοῦ στέλλει στὶς 17 Αὐγούστου 1926, ἕνα χρόνο ἀργότερα ἀπὸ τὴν ὀρκωμοσίαν του, ἕνας μαθητὴς του, ὁ Νίκος Μπέρτος (1885-1949), Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ναυπλίου τότε, τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι θὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσίαν γιὰ κάποιο ἐπεισόδιο ποὺ εἶχε μὲ τὸν Διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων, τὸν Κωνσταντῖνο Κουρουνιώτη, καὶ προσθέτει: « Μὰ νὰ μὴ λυπηθῆτε, θέλω νὰ χαρῆτε, γιὰτὶ σῶζω τὸ ἐφορικό μου καὶ τὸν ἑαυτό μου. Καὶ ἔτσι θὰ τυπώσουμε μαζί τὴν ἱστορίαν τῆς Τέχνης. Καὶ δὲν πιστεύω νὰ πᾶτε στὴ Θεσσαλονίκη. Μόνο αὐτὸ σᾶς ἐχρειαζότανε; νὰ γίνετε συνάδελφος τοῦ Χατζῆ καὶ ὅλων τῶν ἡλιθίων ποὺ τυραννοῦν ἐκεῖ! Τέτοιοι τοὺς χρειάζονται. Τί θέλουμε μεῖς μαζί τους; ».

Δύο πράγματα εἶναι φανερά ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Μπέρτου: ὅτι καὶ ὁ κύκλος τοῦ Τσοῦντα ἦταν ἀντίθετος στὴν καθηγεσίαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὅτι τότε ἐπεξεργαζόταν, τὸ 1926, τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης», κάτι ποὺ ἦταν γνωστὸ στὸν στενὸ του κύκλο καὶ γι' αὐτὸ ὁ Μπέρτος προσφέρεται νὰ βοηθήσῃ στὸ τύπωμά της. Δὲν πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκη παρὰ στὸ τέλος τῆς χρονιάς καὶ διδάσκει ἐπὶ 40 μόλις ἡμέρες, ἀπὸ 10 Νοεμβρίου ἕως 20 Δεκεμβρίου.

Ἀπὸ τὸν Μάρτιο ἀκόμη τοῦ 1926 εἶχε διοριστεῖ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ παρουσία του ἐκεῖ εἶναι πολὺ μικρὴ. Κατὰ τὸ 1926 μετέσχε σὲ δύο μόνο συνεδρίες τῆς Τάξεώς του, στὶς 31 Μαρτίου καὶ στὶς 15 Ἀπριλίου, παρὰ τὸ ὅτι ἦταν Ἀντι-

πρόεδρος τῆς Τάξης καὶ θὰ γινόταν Πρόεδρος τὸ 1927. Στὶς 17 Δεκεμβρίου ἀνακοινώνεται ἡ παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ἀντιπροεδρία μὲ δικαιολογία τὴν καθηγεσία στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπασχόληση ὅμως ποὺ εἶχε ἤδη ἐκλείψει, γιατί τρεῖς μέρες ἀργότερα, στὶς 20 Δεκεμβρίου ἔκανε τὸ τελευταῖο του μάθημα καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου δὲν ξαναγύρισε ποτέ. Στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1927 παραιτεῖται καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ἔκτοτε δὲν γνωρίζουμε μὲ τί ἀσχολεῖται. Στὴ συνεδρία τῆς 23 Μαΐου 1928, τῆς ὁλομελείας τῆς Ἀκαδημίας ἀναγγέλλεται ἡ ἔκδοση τῆς «Ἱστορίας τῆς Τέχνης». Στὴν εἰσήγησή γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Κωνσταντίνου Κουρουνιώτη στὴν Ἀκαδημία, Νοέμβριος τοῦ 1928, μνημονεύεται ὅτι ὁ Τσοῦντας δὲν μετέχει στὶς ἐργασίες τῆς Ἀκαδημίας γιὰ λόγους ὑγείας καὶ δὲν μπόρεσε νὰ συμμετάσχει στὴ σύνταξη τῆς σχετικῆς ἐκθεσῆς παρὰ τὸ ὅτι ἦταν ἓνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶχαν προτείνει τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Κουρουνιώτη.

Σὰς μίλησα ἔως ἐδῶ γιὰ τὰ ὅσα ἀφοροῦν τὴν ἐπαγγελματική του πορεία. Ποιὲς ἦταν οἱ ἀπόψεις τοῦ Τσοῦντα γιὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα στὴ γενικότερή τους ἔννοια; Κι ἐδῶ βρισκόμαστε σχεδὸν στὸ σκοτάδι. Λίγα γνωρίζουμε γιὰ τὶς γλωσσικὲς πεποιθήσεις του ποὺ μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν: ἦταν καθαρευουσιάνος ἀλλὰ συμπαθοῦσε τὴ δημοτικὴ κι ἂν ζοῦσε περισσότερο ἴσως στρεφόταν ὁλοκληρωτικὰ ὑπὲρ αὐτῆς.

Ὁ Τσοῦντας ἔζησε σὲ μιὰν ἐποχὴ, ἔως τὸν θάνατό του, ποὺ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα κυριαρχοῦσε στὸν κόσμον τῶν λογίων καὶ τῆς πολιτικῆς. Οἱ φιλόλογοι, οἱ ἱστορικοί, οἱ ἀρχαιολόγοι ἔγραφαν αὐστηρὴ καθαρεύουσα καὶ πολλὲς φορὲς σκοτεινὴ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Κουμανούδης εἶναι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς παρὰ τὸ ὅτι ὁ δεύτερος ἀγαποῦσε τὴ νεοελληνικὴ, ἔγραψε ἀξιοπρόσεκτα σονέττα καὶ μᾶς ἄφησε ἓνα ἀναντικατάστατο λεξικὸ νεολογισμῶν. Ὁ Τσοῦντας ἀπὸ τὴν πρώτη του μελέτη στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1883 ἀκολούθησε τὴν καθαρεύουσα ἀλλὰ μαλακωμένη, χωρὶς ἀρχαϊστικὲς συντάξεις καὶ ἀτυκισμοὺς ποὺ ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ διανοήματα κάθε χυμό. Τηροῦσε τὸ τυπικὸ τῆς καθαρεύουσας καὶ ἔγραφε

τὴ ρηματικὴ κατάληξη *-ουσι* ποὺ στὸ βιβλιαράκι τοῦ γιὰ τὴν Ἀκρόπολη τοῦ διόρθωσε σὲ *-ουν* ὁ Δημήτριος Βικέλας, πράγμα ποὺ ὁ Ψυχάρης¹⁹ χωρὶς νὰ γνωρίζει πλήρως τὰ πράγματα θεώρησε ὡς λογοκρισία.

Ὁ Τσοῦντας ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα ἀνῆκε στὴ λεγόμενη Νέα Ἀθηναϊκὴ Σχολή (1878-1895), αὐτὴν ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος Δημαρᾶς ὀνομάζει γενιὰ τοῦ 1880, ποὺ περιλαμβάνει τὸν Ροῖδη καὶ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Παλαμᾶ. Ἀπὸ ἀρκετὲς πηγὲς ξέρουμε πὼς ὁ Τσοῦντας συμπαθοῦσε τὴ δημοτικὴ ἀλλὰ δὲν ἀποφάσιζε νὰ τὴν μεταχειριστεῖ. Ἀλλωστε θὰ ἦταν πρωτάκουστο γιὰ ἐπιστήμονα ἀρχαιολόγο, ὅταν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀκολουθοῦσε ἀρχὲς γλωσσικῆς καθαρότητος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπότομο σταμάτημα, μετὰ τὸ 1908, τῶν δημοσιεύσεων τοῦ δὲν βοήθησε στὴ μεταβολὴ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν κειμένων τοῦ. Τὸ Πανεπιστήμιο παρὰ τὶς πολιτικὲς ἐντάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ὄχυρὸ τῆς καθαρεύουσας.

Οἱ δύο πεζογράφοι ποὺ μνημόνευσα, ὁ Ροῖδης²⁰ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης²¹ ἔγραψαν στὰ τελευταῖα τοὺς στὴ δημοτικὴ. Σὲ τοῦτο ἀκολούθησε ὁ Τσοῦντας μὲ τὴ μεταθανάτια μελέτη τοῦ «Ἡ Αὐλὶδα στὸ μῦθο τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου»²², γραμμὴν σὲ δημοτικὴ, ὄχι λογοτεχνικὴ ἀλλὰ ἄψογη, ποὺ φανερώνει τὸν ἄνθρωπο ποὺ πασχίζει γιὰ τὴν τέλεια, ἐννοιολογικὰ καὶ μορφολογικὰ, ἔκφραση χωρὶς «ὅμως νὰ παρασυρθεῖ - - στὸ νὰ εἶναι ἄτοπα *ποιητικός*». Ἡ ἀκριβολογία τοῦ ἔμεινε «παροιμιακὴ» λέει ὁ Χρῆστος Καροῦζος²³.

Ἡ σύνταξη τῆς μελέτης στὴ δημοτικὴ ἦταν δική τοῦ πρωτοβουλία. Ὦντας στὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ξεπέρασε τὸ ψυχολογικὸ αἶτιο ποὺ τὸν ἐμπόδιζε. Ὁ ἴδιος ἐξομολογήθηκε γιὰ τὸ κείμενό τοῦ αὐτό: «Ποῖος ξέρει; Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο μου δημοσίευμα καὶ θέλω νὰ εἶναι ἔτσι σὰν ἄρθρον πίστεως γραμμένο στὴ δημοτικὴ»²⁴. Ἐνῶ ἔγραφε στὴν καθαρεύουσα τὸν θεωροῦσαν δημοτικιστὴ, μάλιστα ἄνθρωποι ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος, ὁ Βασίλειος Τατάκης καὶ ὁ Κώστας Βάρναλης²⁵. Καὶ πραγματικὰ αὐτὸ ἦταν.

Ἡ καλύτερη καθαρεύουσά τοῦ εἶναι τοῦ τελευταίου τοῦ βιβλίου *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης*. Ὅπως πρῶτος τὸ εἶπε ὁ

Ὁ Χρήστος Τσουντας περὶ τὸ 1930.

Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος καὶ σύντομα τὸ ἀνέλυσε ὁ Χρῆστος Καροῦζος στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἔργου, «μακριὰ ἀπὸ κάθε μεγαληγορία, τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ἐπίθετο τοῦ Τσοῦντα εἶναι καίρια - - - καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἡχηρά, δείχνουν ὅμως τὸν Τσοῦντα εὐαίσθητο καὶ στὴν ὁμορφιὰ τοῦ ἥχου»²⁶. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἔδειξε ὁ Τσοῦντας καὶ τὴν ικανότητά του νὰ δημιουργεῖ ὅρους μὲ λέξεις ἀρχαῖες ἢ μὲ νέα παράγωγά τους, δηλαδὴ δικούς του νεολογισμούς.

Ἡ μελέτη τῶν γραπτῶν του μᾶς δείχνει ἀκόμη ὅτι ὅλα τὰ κείμενα ποὺ δημοσίευσε εἶναι στὰ ἑλληνικὰ ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἓνα γερμανικὰ²⁷ καὶ τὸ ἄλλο γαλλικά. Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἡ ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου του *Μυκῆναι* γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται διεξοδικὴπραγμάτευση.

Ἐνῶ ἔγραφε στὴν καθαρεύουσα ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀπλοποίησης τῆς ὀρθογραφίας καὶ πρότεινε, τὸ 1913, τὴν πλήρη κατάργηση τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων²⁸. Τὴν ἐπόμενη χρονιά 1914, κατὰ τὴν κατάθεσή του στὴ *Δίκη τοῦ Ναυπλίου* ρωτήθηκε ἂν ἦταν δημοτικιστής. Ἀπάντησε: «Δὲν ἔγραψα ποτὲ εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ εἰς τὴν καθαρεύουσαν, οὔτε ἀνήκω εἰς τὸν Ὅμιλον τὸν Ἑκπαιδευτικόν»²⁹. Δὲν ἔγραφε στὴ δημοτικὴ ἀλλὰ πίστευε σ' αὐτὴν καὶ ἡ προσπάθειά του ἦταν νὰ τὴν πλησιάσει. Τὸ ἔκανε μὲ τὴν τελευταία του μελέτη ποὺ μνημόνευσα. Τὴ δημοτικὴ στὴν ἀρχαιολογία θὰ τὴν φέρουν σύντομα τρεῖς ἀπὸ τοὺς μαθητές του, ὁ Γιάννης Μηλιάδης καὶ ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου ἀλλὰ θὰ γενικευθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ '70.

Ὁ Τσοῦντας ἦταν μετριοπαθής, πίστευε ὅτι ἡ βιαιότητα τῶν δημοτικιστῶν εἶχε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα καὶ ὡς παράδειγμα ἔφερνε τὸν Γεώργιο Χατζηδάκι ποὺ πίστευε στὴ δημοτικὴ ἀλλὰ μεταστράφηκε σὲ γλωσσαμύντορα³⁰ ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιθέσεων ποὺ τοῦ ἔκαναν. Ὅταν τὸ 1924 ἡ Φιλοσοφικὴ Ἀθηνῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξει καθηγητὴ γλωσσολογίας ἀνάμεσα σὶ τὸν Μανόλη Τριανταφυλλίδη καὶ τὸν Γεώργιο Ἀναγνωστόπουλο, ἀνηψιὸ τοῦ Χατζηδάκι, ὁ Τσοῦντας ψήφισε τὸν Τριανταφυλλίδη³¹.

Παρὰ τὸ ὅτι δὲν ἀνῆκε στοὺς καθαρολόγους, ἡ ἐμμονή του στὴν καθαρεύουσα προκάλεσε ἐντύπωση· πρῶτα πρῶτα σὶ τὸν

Κωστή Παλαμά, πού τὸν παρακολουθοῦσε καὶ τὸν θαύμαζε. Για τὸ βιβλίο *Μυκῆναι* ὁ ποιητὴς ἔγραφε τὸ 1904 ὅτι «δύναται νὰ τὸ ἀναγνώσῃ περισσῶς ὠφελούμενος ὁ εἰδικὸς ἐπιστήμων, δύναται εὐαρέστως νὰ ἐγκύψῃ ἐπὶ τῶν σελίδων τοῦ ὁ ἐραστῆς τῆς τόσο μακρυσμένης καὶ τόσο σημαντικῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐκεῖνος πού θέλει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὰς πρώτας ἀπωτάτας πηγὰς τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, πᾶς μελετητῆς τῶν παρελθόντων. Ὁλος ὁ Τσοῦντας, ὁ ἀπέριτος καὶ γλυκὺς καὶ διαυγὴς καὶ ἐγκρατὴς καὶ πνευματώδης ἀκόμη, εὐρίσκεται εἰς τὰς παγκοσμίου φήμης *Μυκῆνας* του»³². Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ὁ ποιητὴς περιγράφει τὴν ἀντίσταση τῆς καθαρεύουσας στὰ γραπτὰ τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐκφράζει κάποια πικρία γράφοντας, ὅτι «Ἡ *Ἱστορία τῆς Τέχνης* τοῦ Τσοῦντα, τοῦ διεθνοῦς φήμης ἀρχαιολόγου τῶν *Μυκηνῶν* ἐμφανίζεται στὴν καθαρεύουσα». Ἐξί μῆνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τσοῦντα ὁ Παλαμᾶς θὰ εἰπεῖ πὼς «ὁ Τσοῦντας σὰν νὰ ἦταν ἡ διαθήκη τοῦ ἄφησε στὰ χαρτιά του μελέτη σοφὰ γραμμένη στὴ δημοτική»³³.

Χρόνια λοιπὸν τὸν περίμεναν νὰ πάρει φανερὰ τὸ μέρος τῆς δημοτικῆς καὶ ἀρνιόταν. Ἀπὸ συνήθεια ἄραγε, ἀπὸ πίστη στὴν καθαρεύουσα ἢ ἀπὸ ψυχικὴ ἀδυναμία νὰ συγκρουστεῖ μὲ τοὺς καθαρολόγους; Τὸ τελευταῖο νομίζω πὼς δὲν ἰσχύει, γιατί τὸ ψυχικὸ του θάρρος τὸ ἔδειξε πρῶτα στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου, ὅταν κατέθεσε ὑπὲρ τοῦ Δελμούζου γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Παρθεναγωγείου τοῦ Βόλου, κατόπιν στὸν Διχασμό, ὅταν ὡς πραγματογνώμων κήρυξε πλαστὴ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς Κόρακα πού ἀπέδιδαν στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, γιὰ νὰ τὸν ἀποδείξουν ἐχθρὸ καὶ συνωμότη ἐναντίον τῆς Δυναστείας καὶ τέλος στὰ *Μαρασειακά*, γεγονότα μὲ κατηγορούμενο πάλι τὸν Δελμούζο γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ τοῦ ἔργο στὰ Μαρασειὰ Σχολεῖα.

Ὡς πρὸς τὶς πολιτικὲς του πεποιθήσεις, ἤδη ἀπὸ τὸ 1896 εἶχε δημόσια ἐκδηλωθεῖ κατὰ τῆς ἀνάμιξης τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου στὰ πράγματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ ἐκδήλωσή του αὐτὴ ἦταν σαφὴς ἔκφραση πολιτικῆς γνώμης³⁴.

Ὁ Τσοῦντας πέθανε σὺς 9 Ἰουνίου 1934, «ἀπροσδοκή-

τως», ὅπως λέγει ὁ Σωκράτης Κουγέας καὶ κηδεύτηκε αὐθημερόν. Τὰ τελευταῖα του χρόνια τὰ πέρασε κάπως ἀπομονωμένος. Ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο εἶχε παραιτηθεῖ τὸ 1925 σὲ ἡλικία 68 ἐτῶν. Ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ἀποσύρθηκε τὴν ἐπόμενη χρονιά μὲ πρόσχημα τὴν καθηγεσία στὴ Θεσσαλονίκη ποὺ ἦταν βραχύτατη. Ἡ *Ἱστορία* ποὺ τὸν ἀπασχόλησε μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, ἐκδόθηκε τὸ 1928. Ἔως τὸ 1934, ἐπὶ 6 χρόνια, ἀσχολεῖται μὲ τὸ διάβασμα καί, ὑποθέτω, μὲ τὸ γράψιμο τῶν τελευταίων πέντε μελετῶν του. «Ἀποτραβηγμένος σὸ ἀπλὸ σπιτικὸ τῆς ὁδοῦ Ἀλκιβιάδου»³⁵ πέρασε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μόνο μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων. Διάβαζε τὴν *Αἰνειάδα* ὅταν μιὰ ἄλλοτε μαθήτριά του πῆγε κεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του γιὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ»³⁶. Ἕνας ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του ἦταν ὁ Ν. Κτενᾶς, «σύνοικος καὶ εὐγενικὸς παραστάτης τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν ἡμερῶν τοῦ μεγάλου σοφοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτος ἐκληροδότησε διὰ διαθήκης τὰ βιβλία του» λέγει ὁ Σωκράτης Κουγέας³⁷. Τὸ ἀρχαιολογικὸ μέρος τῆς βιβλιοθήκης, χωρὶς τὴ λογοτεχνία καὶ ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἐκποιήθηκε τὸ 1939 ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο Εὐτυχίου Βαγιονάκη.

Ὁ Τσοῦντας ἔμεινε ἀνύμφευτος. Μόνοι συγγενεῖς παρουσιάστηκαν κατὰ τὸν θάνατό του δύο ἀνήψια, ποὺ ἐμφανίζονται σὸ ἀγγελτήριό τῆς κηδείας του, στὶς 9 Ἰουνίου. Ἦσαν ὁ Ἀθανάσιος Γ. Τσοῦντας καὶ ἡ Βασιλικὴ Ἀλ. Καλαφάτη, γνωστοὶ ἀπὸ τὶς εὐχαριστήριες ἐπιστολές τους πρὸς τὴν Ἀκαδημία καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ποὺ ἔστειλαν, ἓνα μῆνα ἀργότερα, ἀπὸ τὸ Κιλκίς ὅπου, προφανῶς, διέμεναν.

Θεωρῶ αὐτονόητο ὅτι ὅλοι ἐδῶ μέσα, ἔχουμε διαβάσει τὰ ἔργα τοῦ Τσοῦντα, ἐγὼ ἴσως λιγότερο, γιὰτὶ δὲν καταγίνομαι μὲ τὴν προῖστορία. Δὲν κρίνω σκόπιμο νὰ τὰ ἀναλύσω, ἄλλωστε ὁ χρόνος μου τελείωσε· θὰ περιορισθῶ σὲ λίγες γενικότητες γιὰ νὰ ὁλοκληρώσω τὴν ὁμιλία μου.

Ὁ Τσοῦντας ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος τῆς τρίτης γενιᾶς τῶν Ἑλλήνων Ἐφόρων. Ἀποτελεῖ τὴ λαμπρὴ αὐγὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας καὶ συνάμα τὸ μεσουράνημά της. Ὅχι μόνον θεμελίωσε ἀλλὰ καὶ οἰκοδόμησε ἐπιστημονικὰ τρεῖς

πολιτισμούς, τὸν μυκηναϊκὸ, τὸν κυκλαδικὸ καὶ τὸν νεολιθικὸ τῆς Θεσσαλίας. Ἦλθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ὀπλισμένος μὲ τὴν ἀρχαιολογικὴ μέθοδο ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Otto Jahn ἀλλὰ ἀναπτυγμένη ἀπὸ τὸν δάσκαλό του στὸ Μόναχο Heinrich Brunn. Ἐρεύνησε, δίδαξε καὶ δημιούργησε μαθητὲς ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχα τὴν τύχη νὰ ἔχω δασκάλους καὶ φίλους. Μνημονεύω μόνο μιὰ λαμπρὴ ὁμάδα: ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου, ὁ Σπυρίδων Μαρινάτος, ὁ Στρατῆς Παρασκευαΐδης, ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς³⁸.

Ὁ Τσούντας ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους τῆς ἐποχῆς τοῦ ὑπῆρξε ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τοὺς εὐρύτερους ὁρίζοντες στὸν ἀρχαῖο κόσμο. Ἀπὸ τὸ πρῶτο τοῦ δημοσίευμα ἕως τὸ τελευταῖο, κύριά του ἐπιδίωξη ἦταν ἡ ἐρμηνεία τῶν εὐρημάτων τοῦ πρῶτα μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Γνώριζε τὸν Ὅμηρο ὅσο κανεὶς ἄλλος στὴν Ἑλλάδα καὶ περιλαμβάνω καὶ τοὺς φιλόλογους. Ἐρμήνευε τὸν Ὅμηρο μὲ τὰ πράγματα καὶ ἐρμήνευε τὰ πράγματα μὲ τὸν Ὅμηρο. Ὁ Ἡρόδοτος, οἱ τραγωδίες, ἡ ἀττικὴ μυθολογία ὑπῆρξαν ἀφετηρίες γιὰ μελέτες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὶς πνευματικὲς τοῦ δημιουργίης μετὰ τὴν ἐκλογή του στὸ Πανεπιστήμιο. Ὅλες, ὅσες εἶδαν τὸ φῶς μετὰ τὸ 1910 δὲν ἀποτελοῦν δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν ἢ εὐρημάτων ἀλλὰ βρίσκονται στὸ εὐρύτερο πεδίο τῆς ἀρχαιολογίας. Δὲν τοῦ ἔλειπαν τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς δικές του ἀνασκαφές. Ὡς πίστευε ὅτι δὲν ἦσαν τόσο σημαντικὰ γιὰ δημοσίευση, ἴσως εἶχε συντελεστεῖ μέσα του κάποια πνευματικὴ μεταβολή, ἢ τέλος, οἱ δυνάμεις του δὲν ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἀρχαιολογία τῶν πραγμάτων.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ μικρὰ καὶ τὰ σκόρπια κατέληγε στὴ μεγάλη σύνθεση. Τὸ κάνει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1893 σὲ ἡλικία 36 χρονῶν καὶ μᾶς δίνει τὶς *Μυκῆνες*, ποὺ οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι, ἰδιαίτερα τοῦ Κλάδου, φορτωμένοι μὲ πλῆθος ἀνασκαφές, πρέπει νὰ ἔχουν ὡς ὑπόδειγμα πραγμάτευσης τῶν εὐρημάτων τους, ὅχι πλαδαρὰ καὶ σχολαστικά, ἀλλὰ μὲ κεντρικὴ ιδέα ποὺ θὰ τοὺς ὁδηγήσει στὴ σύνθεση καὶ τὴ δημιουργία μελετῶν ποὺ θὰ ἀντέξουν στὸ χρόνο. Καὶ τ' ἄλλα του δύο μεγάλα ἔργα, τὸ *Διμήνι* καὶ ἡ *Ἱστορία*, εἶναι ἀξιοθαύμαστες συνθέ-

σεις ποὺ παρὰ τὸν αἰῶνα καὶ πλέον ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα καὶ τὰ 82 χρόνια ἀπὸ τὸ τρίτο παραμένουν πάντα νέα, δροσερά, ὅπως τὰ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκρόπολης γιὰ τὸν Πλούταρχο, τὰ ὁποῖα τὸ καθένα «ἦταν ὡς πρὸς τὸ κάλλος του, ἓνα ἔργο κιόλας κλασικό, ἐνῶ στὴν ἀκμὴ του μένει ἀκόμη καὶ τώρα ἔργο πρόσφατο καὶ καινούργιο· ἀνθίζει πάνω τους μιὰ τέτοια παντοτινὴ νεότητα, ποὺ κρατᾷ ἄθικτη ἀπὸ τὸ χρόνο τὴ μορφὴ τους, σὰν νὰ ἔχουν τὰ ἔργα τοῦτα μέσα τους πραγματικὰ ἓνα ἀμάραντο πνεῦμα, μιὰν ἀγέραστη ψυχὴ»³⁹.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

1883

1. Ἀττικὸν ἀγγεῖον. *AE* 1883, στ. 47-54.
2. Λογοδοσία ἀρχῶν τοῦ ἐν Ἐλευσίνι ἱεροῦ. *AE* 1883, στ. 109-130, 194, 253-264.
3. Ἀγγεῖον Ταναγραϊκόν. *AE* 1883, στ. 171-182.
4. Ἐπιγραφὴ ἐκ Θράκης. *AE* 1883, στ. 263-4, (G. Mihailov, *IGBR* III 1794).

1884

5. Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐλευσίνος. *AE* 1874, στ. 69-74.
6. Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1884, στ. 165-172, 224 (*IG* II² 1035· *SEG* 26, 121).
7. Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Προϊστορικῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ Ἀρχαιολογίας, Ἑβδομας Α', 2 Δεκεμβρίου 1884, τ. 40, σ. 317.
8. Ἡ Ὀλυμπία. Ἑβδομας Α', 23 Δεκεμβρίου 1884, τ. 43, σ. 337-338.

1885

9. Αἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφαί, Ἑβδομας Β', 6 Ἰανουαρίου 1885, ἀρ. 45, σ. 1-3.
10. Αἱ Δωδωναῖαι Ἀρχαιοότητες τοῦ κ. Κ. Καραπάνου. Ἑστία 19, 1885, σ. 57-61.
11. Αἱ Ταναγραῖαι κόραι. Ἑστία 19, 1885, σ. 195-199 (Ἀναδημοσίευση: Ὁ Μέντωρ 76, 2005, 129-140).
12. Οἱ προϊστορικοὶ τάφοι ἐν Ἑλλάδι. *AE* 1885, στ. 29-42.
13. Ἀγγειοπλάσται Ἀθηναῖοι. *AE* 1885, στ. 53-8.

14. Σκεῦος πήλινον καὶ τεμάχια ἀγγείων ἐξ Ἀθηνῶν. *AE* 1885, στ. 117-126.
15. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1885, στ. 129-146 (στ. 129-130, ἀρ. 1 = *IG* II² 1370· *SEG* 23, 81· στ. 131-142, ἀρ. 2 = *IG* II² 330 fr.b+c· στ. 141-146, ἀρ. 3 = *IG* II² 891· *SEG* 21, 430).
16. Κρατὴρ ἐξ Ἀκροπόλεως. *AE* 1885, στ. 219-228.

1886

17. Ἀνασκαφαὶ τάφων ἐν Ἐρετρίᾳ. *AE* 1886, στ. 31-42.
18. Κατάλογος ὀνομάτων. *AE* 1886, στ. 183-4 (*IG* I³ 1191 B.fr.f).
19. Περὶ τῶν ἐν Ἐρετρίᾳ ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1886, σ. 57-8.
20. Ἀνασκαφαὶ Μυκηνῶν. *ΠΑΕ* 1886, σ. 59-79.

1887

21. Ἐκδρομὴ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός. *Ἑστία* 21, 1887, σ. 576-9, 590-4.
22. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐρετρίας. *AE* 1887, στ. 77-110 (στ. 77-80, ἀρ. 1 = *IG* XII 9, 211· στ. 79-82, ἀρ. 2 = *IG* XII 9, 199· στ. 82-110, ἀρ. 3 = *IG* XII 9, 249).
23. Οἱ τάφοι τῶν Ἀρχαίων, *Ἑστία* 23, 1887, σ. 441-444, 457-460, 481-484, 489-492.
24. Ἀρχαιοφύλακες ἐκ Μυκηνῶν. *AE* 1887, στ. 155-172.
25. Περὶ τῶν ἐν Τανάγρα ἀνασκαφῶν τοῦ 1887. *ΠΑΕ* 1887, σ. 64.
26. Περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν τοῦ 1887. *ΠΑΕ* 1887, σ. 65-66.

1888

27. Ἀγορὰ καὶ ἀρπαγὴ γυναικῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι. *Ἑστία* 25, 1888, σ. 81-85, 97-100, 120-124.
28. Συμπλήρωσις εἰς ἐπιγραφὴν ἐξ Ἐλευσίνος. *AE* 1888, στ. 113-8 (*IG* II² 204, στ. 15-56· Kevin Clinton, *Eleusis. The Inscriptions on stone*, ἀρ. 144, στ. 16-57).
29. Ἀνασκαφαὶ τάφων ἐν Μυκῆναις. *AE* 1888, στ. 119-180.
30. Περὶ τοῦ ἐν Βαφειῷ τάφου. *AE* 1888, στ. 197-199.
31. Περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1888, σ. 28-29.
32. Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις, *Ἑστία* 26, 1888, σ. 545-547.

1889

33. Ἐρευναι ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ὁ τάφος τοῦ Βαφειοῦ. *ΑΕ* 1889, στ. 129-172.
 34. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 18-21.
 35. [Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 21-22.
 36. [Ἐρευνα ἐν Λακωνικῇ]. *ΠΑΕ* 1889, σ. 22.

1890

37. Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις. *ΠΑΕ* 1890, σ. 35-36.
 38. Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Ἀμυκλαίῳ. *ΠΑΕ* 1890, σ. 36-37.

1891

39. Ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1891, στ. 1-44.
 40. Μυκῆναι. *ΠΑΕ* 1891, σ. 19-20.
 41. Κάμπος (Λακωνικῆς). *ΠΑΕ* 1891, σ. 23.
 42. Ἐρέτρια. *ΠΑΕ* 1891, σ. 35-36.

1892

43. Ἐκ τοῦ Ἀμυκλαίου. *ΑΕ* 1892, στ. 1-26.
 44. Ἐπιγραφικὰ ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1892, στ. 67-68.
 45. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1892, σ. 56-58.

1893

46. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1893, σ. 8-9.
 47. *Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός* (Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας 1893).

1894

48. Λίμναι. *Ἑστία* 1894, σ. 97-98.
 49. Περὶ τῶν ἐν Ἀμοργῷ ἀνασκαφῶν. *ΠΑΕ* 1894, σ. 22.

1895

50. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1895, σ. 23-25.
 51. Zu einigen mykenischen Streifragen, *Jahrbuch des deutschen Archäologischen Instituts* 1895, 143-151.

1896

52. Γραπτὴ στήλη ἐκ Μυκηνῶν. *ΑΕ* 1896, στ. 1-22.
 53. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. *ΠΑΕ* 1896, σ. 29-31.

1897

54. Ἡ προϊστορικὴ Θράκη. *Θρακικὴ Ἐπετηρὶς* 1, 1897, σ. 233-241.

55. [Ἀνασκαφὴ κατὰ τὰς Κυκλάδας νήσους]. ΠΑΕ 1897, σ. 23-24.

56. [Ἀνασκαφὴ ἐν Μυκῆναις]. ΠΑΕ 1897, σ. 24-27.

57. Chr.Tsountas-J.Irving Manatt, *The Mycenaean Age. A study of the monuments and Culture of the Pre-Homeric Greece* (Boston and New York 1897).

1898

58. Κυκλαδικά. ΑΕ 1898, στ. 137-212, 1899, στ. 73-134.

1899

59. Κυκλαδικὰ ΙΙ. ΑΕ 1899 στ. 73-134.

60. Ἀνασκαφαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. ΠΑΕ 1899, σ. 101-102.

61. Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις. ΠΑΕ 1899, σ. 102-103.

1900

62. Trois Chatons de bagues Mycéniennes. *Revue Archéologique* 37 (3ème série) 1900, σ. 7-14.

63. Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι 1900). Ἀνατύπωση, «Ἐκάτη», 2007.

1901

64. Λίθινα ἐργαλεῖα ἐκ Πελοποννήσου. ΑΕ 1901 στ. 85-90.

65. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλῳ. ΠΑΕ 1901, σ. 41-42.

66. Ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις. ΠΑΕ 1901, σ. 42.

1902

67. Κεφαλὴ ἐκ Μυκηνῶν. ΑΕ 1902, στ. 1-10.

68. Ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις. ΠΑΕ 1902, σ. 48.

69. Ἀνασκαφαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. ΠΑΕ 1902, σ. 59-61.

1903

70. Ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις. ΠΑΕ 1903, σ. 36.

1905

71. Ausgrabungen in Dimini und Sesklo, *Comptes rendus du Congrès International d'Archéologie*, Athènes 1905, σ. 207-208.

72. Περὶ τῶν τύμβων τῆς Θεσσαλίας, αὐτόθι σ. 212- 213.

1906

73. Ἦρως ἐπὶ Βλαύτῃ. ΑΕ 1906, στ. 243-248.

1907

74. Πότε ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες νὰ νύπτωνται τὴν πρωΐαν.
Μελέτη 1907, σ. 65-69 (Αναδημοσίευση: *Ὁ Μέντωρ* 36, 1995, 151-155).

1908

75. [Ἐπιστολὴ τοῦ Χρήστου Τσοῦντα, τῆς 26.1.1908, πρὸς τὸν Γιάννη Ψυχάρη]. Γιάννη Ψυχάρη, *Ρόδα καὶ Μῆλα Ε΄ Α* (1908) 232.
76. *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηγίου καὶ Σέσκλου* (Βιβλιοθήκη τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [ἀρ. 14]).

1910

77. Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς [Ἀρχαιολογικῆς] Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1910. *ΠΑΕ* 1910, σ. 53-66.

1911

78. Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς [Ἀρχαιολογικῆς] Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1911. *ΠΑΕ* 1911, σ. 51-63.

1913

79. [Γνώμη περὶ ἀπλοποιήσεως τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας]. *Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου* 3, 1913, σ. 326.

1914

80. [Κατάθεσις τοῦ Χρήστου Τσοῦντα ὡς μάρτυρος ὑπερασπίσεως Ἀλ. Δελμούζου]. Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου (16-28 Ἀπριλίου 1914), Ἀθῆναι 1915, σ. 171-174.

1915

81. Αἱ χρυσαῖ πλίνθοι τοῦ Κροίσου. *ΑΔ* 1, 1915, σ. 111-114.
82. [Κρίση τοῦ Χρήστου Τσοῦντα γιὰ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου]. *Ὁ Μέντωρ* 77, 2005, 181-182.

1922

83. Ἡ προϊστορικὴ Ἑλλάς. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1922, σ. 81-86.

1923

84. Εἰς τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου, *ΑΔ* 8, 1923, σ. 147-154.
85. Οἱ Λύκιοι τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλληνικῶν μύθων. *Λαογραφία* 7, 1923, σ. 189-206.

1926

86. [Γνώμη περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου]:
«Βιογραφία καὶ κρίσεις περὶ τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου
καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ» Ἐπιφυλλίδες [Ἐλευθερουδάκη] 1,
1926, τεύχ. 5, σ. 30.
87. Ἡ οἰκία τοῦ Πριάμου. *Δελτίον Ἀκαδημαϊκοῦ Ὁμίλου Φιλοσο-
φικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 1, 1926, σ. 4-9.

1928

88. Ἀπεικόνις Θρακῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον. *Θρακικά* 1, 1928, σ. 26-
29.
89. *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης* (Ἐκδοτικὴ Ἑταιρία
«Ἀθηνᾶ», Ἀθῆναι 1928).

1929

90. Ὁ Δούρειος ἵππος (ἱστορία ἑνὸς μύθου). *Τὸ Ἑλληνικὸν
Ἔτος 1929*, σ. 42-45.

1930

91. Τὸ Δελφικὸν ἀνάθημα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τὴν δεκάτην
τοῦ Μαραθῶνος. *Ἑλληνικά* 3, 1930, σ. 5-14.

1933

92. Εἰς τὸν Προμηθεά τοῦ Αἰσχύλου. *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης
Ἑλλάδος 1933*, σ. 115-127.

1934

93. Ἡ Αὐλίδα σιτὸ μῦθο τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου. *Ἑλληνικά* 7,
1934, σ. 7-21.
94. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. *Ἑλληνικά*
7, 1934, σ. 22-35.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΣΑΕ: Πρακτικά τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ΑΑΕ:
Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. ΑΜ: *Athenische Mitteilungen*. ΑΕ: Ἀρχαιολο-
γικὴ Ἐφημερίς. ΕΕΦΣΠΘ: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανε-
πιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. ΠΣΑΕ 13 'Ιουλίου 1882.

2. Γεωργίου Α. Μέγα, Λόγος ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι, *Λαογραφία* 18, 1959, 623· Σπ. Θεοδοροπούλου, Τεσσαρακονταετηρίς, Χρονικὸ ἰδρύσεως, *Λαογραφία* 13, 1950, 176-177· Δημ. Σ. Λουκάτου, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφία* (Ἀθήνα 1977) 70.

3. *Λαογραφία* 7, 1923, 189-206.

4. *Ἀθηνᾶ* 35, 1924, 308-309.

5. Ἀρχεῖον Σ.Α. Κουμανούδη ἀρ. 3516. Ἐπίγραμμα φιλοφρονητικὸ γιὰ τὸν Τσοῦντα εἶχε συνθέσει ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλλος πολὺ ἀργότερα, συνοδευτικὸ μίας ποσότητος τυριοῦ, ποὺ τοῦ εἶχε προσφέρει τὴν τελευταία ἡμέρα τοῦ 1918! (*Ἀθηνᾶ* 50, 1940, 250):

«Χρίστῳ Τσοῦντα

*Ἦκει μοι ἅγιος Βασίλειος ὁ Καισαρείηθεν
ἀγλαὰ δῶρ' ἐνὶ χερσὶν ἐπ' ὤμοισίν τε κομίζων
καὶ τε βαρυνόμενος ῥινῶ τουλουμοτύριοι,
χρήματος ἀμβροσίου, ἡμερτοῦ νῦν γε βροτοῖσιν·
τοῦ δ' ἄρα τυροφάγῳ μοῖτραν φίλιον φίλῳ ἀνδρί,
εἵκελόνειρον ἔπεμψ' ὄνειρα πεποίηκά τ' αἰοιδὴν
– ἔκτοκον, ὥμοι ἐγών, ὠδινῶδες μογερόν τε–
Εὐχόμενος κραδίης ἀπὸ μέσσης τὰγαθὰ πολλά,
τῶν σὺ ὄναιο ἔτει τῷδε νεοσπρεφέει.*

Ἀθήνησι τῇ 31 Δεκεμβρίου 1918.

Ὁ παγκόσμιος πόλεμος εἶχε λήξει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ στερήσεις. Ἐπιτυχὸν νὰ προμηθευθῶ τότε ὁλόκληρον δερμάτιον τυροῦ (τουλουμοτύρι) ἔστειλα καὶ πρὸς τὸν Τσοῦνταν μέρος λήγοντος τοῦ ἔτους».

(Στὸν Χρίστο Τσοῦντα | Ἔχει ἔλθει ὁ ἅγιος Βασίλειος ἀπὸ τὴν Καισαρεία | κουβαλώντας μου σιὰ χέρια καὶ στοὺς ὤμους ὥρατα δῶρα | φορτωμένος κι ἓνα τουλούμι μὲ τυρὶ | πράγμα θεοπέσιο καὶ ποθητὸ τώρα στοὺς ἀνθρώπους· | ἀπὸ τοῦτο σὸν τυροφάγο, φίλε μου τὴ μερίδα τοῦ φίλου, | ὅμοια μὲ ὄνειρο ἔστειλα ὡς βοήθημα καὶ τούφτιαξα τραγούδι | – δικό μου, ἀλλοίμονό μου, γεμάτο πόνους καὶ κόπους – | μὲ τὴν εὐχὴ ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς καρδιάς νᾶναι πολλὰ τὰ ἀγαθὰ | ποὺ θὰ χαρεῖς τὴν καινούργια ποὺ ἔρχεται χρονιά.)

6. ΠΣΑΕ 28 Μαρτίου 1885.

7. ΠΣΑΕ 9 Ὀκτωβρίου 1885.

8. ΠΣΑΕ 7 Μαΐου 1886.

9. ΑΑΕ 45/1 Μαρτίου 1889.

10. 23-31 Μαρτίου.

11. Ἐκδόθηκε 14 Ἀπριλίου 1890.

12. *Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σὺς Κυκλάδες 1872-1910* (2006).

13. ΑΑΕ 692/19 Ἰουνίου 1903.

14. ΠΣΑΕ 25 Σεπτεμβρίου 1903.

15. ΠΣΑΕ 23 Μαΐου 1892.

16. ΠΣΑΕ 29 Ἀπριλίου 1900. Κατὰ δημοσίευμα στὸ *Ἄστυ* (4 Μαΐου

1900, σ. 2) ὁ Τσοῦντας ἀναχωροῦσε πιθανῶς τὴν ἡμέρα τῆς δημοσίευσης «εἰς Ἱταλίαν, ὅπως μελετήσῃ τὰς αὐτόθι ὑπαρχούσας ἐπιμνηναίας κατοικίας, καθ' ὅσον ὑπάρχει πιθανότης, ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχον τοιαῦτα καὶ θὰ γείνωσιν ἀνασκαφαὶ εἰς ὀρισμένα μέρη». Ἡ ἐξειδίκευση τοῦ σκοποῦ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Τσοῦντα στὴν ἐφημερίδα προφανῶς ὀφείλεται σὲ διευκρινήσεις τοῦ ἴδιου. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ σχέσεις τῶν ἀρχαιολόγων μὲ τὴν ἐφημερίδα ἦσαν ἀρκετὰ στενές.

17. Ἄπαντα Ε', 161.

18. *Ἡ περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας σὺν βίῳ τοῦ Χρήστου Καρούζου*, 172.

19. *Ρόδα καὶ Μῆλα* Δ' (1907) 2· βλ. σ. 232 γράμμα τοῦ Τσοῦντα πρὸς τὸν Ψυχάρη.

20. *Ἡ Μηλιά*, Ἄπαντα (Ερμῆς 1978) Ε' 109-117.

21. *Ἡ Ἀποσώσπρα*, ἐκδ. Τριαντ. Δ' 51-55.

22. *Ἑλληνικά* 7, 1934, 7-21.

23. *Μικρὰ Κείμενα* 384.

24. Σ. Κουγέας, *Ἑλληνικά* 7, 1934, 5.

25. *Ἀπομνημονεύματα* (Κέδρος 1980), 65.

26. «Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα» τοῦ Χρήστου Καρούζου στὴ Β' ἐκδοση τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης*, ἀνατυπωμένο στὸ βιβλίο του *Μικρὰ Κείμενα* 382-385. Τὸ παράθεμα σ. 384. Ὁ Χρήστος Καρούζος εἶχε ἀφιέρωσει τὸ βιβλίο του *Τὸ Μουσεῖο τῆς Θήβας*, Ἀθήνα 1934, «Στὸ Δάσκαλό μου | Χρήστο Τσοῦντα». Ἡ Σέμνη Καρούζου (Βιώματα καὶ Μνημόσυνα, Ἀθήνα 1984, 28) διηγεῖται: «Παρακινήμενη ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση «Στὸ Δάσκαλό μου Χρήστο Τσοῦντα» ἀποφάσισα νὰ τοῦ ἐγχειρίσω ἐκ μέρους τοῦ Χρήστου ἓνα ἀντίτυπο καὶ ἐπῆγα στὸ σπίτι του, κάπου κοντὰ στὴν ὁδὸ Ἀριστοτέλους. Ὅταν τὸ ξεφύλλισε καὶ εἶδε τὴν ἀφιέρωση, ἔσκυψε, δακρυσμένος, τὸ πρόσωπό του ὁ αἰσθαντικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος». Ὅπως ἡ ἐπίσκεψή αὐτὴ ἦταν «τῆς μαθητρίας» ποὺ μνημονεύεται σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ὁμιλίας τούτης. Ἡ Σέμνη Καρούζου (αὐτ. 12) διηγεῖται τὴν ἐξομολόγησή τοῦ Τσοῦντα γιὰ τοὺς φοιτητὲς του: «Δὲν μ' ἐνδιαφέρει ὅτι δὲν ἔχουν γνώσεις, εἶναι ὅμως ἀνίκανοι νὰ σκεφθοῦν λογικῶς». Ἡ ἴδια δίνει (*Νέα Ἑστία* 62, 1937, 1203) σύντομο ἀλλὰ περιεκτικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ τρόπου θεώρησης ἀπὸ τὸν Τσοῦντα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας.

27. Ἐκανε καὶ μία ἀνακοίνωση γερμανικά, τὸ 1905, γιὰ τὸ Διμήνι καὶ τὸ Σέσκλο, στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Ἀρχαιολογίας, στὴν Ἀθήνα.

28. Ἡ Σέμνη Καρούζου πολὺ ἀργότερα, δημοσίευσε μελέτη χωρὶς βαρεῖες, *ΑΜ* 56, 1931, 98-111. Ὁ Βασίλειος Λεονάρδος ἀπὸ τὴ μεριά τῶν ἀρχαίων, ἀποπειράθηκε κατάργηση τῆς ψυχῆς στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1913 ἀλλὰ ἀπέτυχε ἐξ αἰτίας τῆς ἀντίδρασης τοῦ Γ. Μιστριώτη, *ΑΕ* 1987, 157-159. Τὴ γνώμη τοῦ Τσοῦντα γιὰ τὴν τονικὴ ἀπλοποίηση τῆς γλώσσας ἀπέκρουσε ὁ Νικ. Ἐξαρχόπουλος θεωρώντας ὅτι «ὁ καθηγητὴς Τσοῦντας ἦτο μὲν διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος, ἐστὲρετο ὅμως τοῦ ἀπαιτουμένου κύρους πρὸς διατύπωση παρομοίων γνωμῶν» (*Ἡ Δίκη τῶν τόνων*, *Ἑστία* [1943] 3· βλ. καὶ 86, 133, 152, 161, 212, 249), ἀναπτύσσει δὲ ὁ Ἰω. Καλιτσουνάκης (*Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων*, Ἐν Ἀθήναις 1944, 490), ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ὁ Τσοῦντας στὴν *Ἱστορία* «οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, τονικὴν

ἢ ἄλλην μεταρρύθμισιν ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ, τὸναντίον φαίνεται ἐν αὐτῷ ὡς πρὸς τὰ τονικὰ ζητήματα περιδεῶς φυλάτιων τὰ παραδεδομένα γράφει δὲ μίαν ἀπλὴν καὶ ρέουσαν καθαρεύουσαν ἀντικατοπιρίζουσαν τὸ ἥρμεον καὶ πρᾶον ἦθος του».

29. Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου (16-28 Ἀπριλίου 1914). Στενογραφημένα πρακτικά (Εκδόσεις Διόνυσος, Ἀθῆναι 1976), 171-174 [Κατάθεση τοῦ Τσοῦντα κατὰ τὴν 22 Ἀπριλίου 1914, ἑβδομὴ ἡμέρα τῆς δίκης].

30. Ρωμαῖος *ΕΕΦΣΠΘ* 1936, VI.

31. Ἀπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Σ' Δημοτικισμὸς καὶ Ἀντίδραση* (Θεσσαλονίκη 1988) 330.

32. Ἀκρόπολις, 17 Δεκεμβρίου 1904· Ἀπαντα Ις' (1962), 269.

33. Ἀπαντα ΙΔ', 353. Τὴν προτίμησίν του γιὰ τὴ δημοτικὴ τὴν μαθαίνουμε καὶ ἀπὸ μία ἄγνωστη ἕως τώρα μαρτυρία. Ἦταν μέλος τοῦ «Ἀδερφάτου τῆς Ἑθνικῆς Γλώσσας», ποῦ εἶχε φτιάξει στὴν Πόλιν ὁ Φώτης Φωτιάδης καὶ κατόπιν μεταφέρθηκε στὴν Ἀθήνα. Τὸ ὄνομα τοῦ Τσοῦντα εἶναι γραμμένο στὸν κατάλογο τῶν μελῶν τοῦ Ἀδερφάτου, ποῦ εἶχαν συντάξει ὁ Ἴων Δραγούμης καὶ ὁ Φώτης Φωτιάδης (Γιάννη Παπακώστα, *Ὁ Φώτης Φωτιάδης καὶ τὸ Ἀδερφάτο τῆς Ἑθνικῆς Γλώσσας*, ΕΛΙΑ Ἀθήνα 1985, 471 βλ. καὶ σ. 634). Στὸ Ἀδερφάτο πρωταγωνιστικὸ ρόλο εἶχε ὁ Ἀλέξανδρος Πάλλης γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ ὁποίου τῆς Ἰλιάδας ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης μᾶς διασώζει τὴ γνώμην τοῦ Τσοῦντα: «καὶ ὅτι τὴν Ἰλιάδα του, ὁ κ. Τσοῦντας, ὁ μοναδικὸς ἀρχαιολόγος μας, τὸ καύχημα αὐτὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀπεκάλεσεν *ἀριστοῦργημα*» (*Ἀκρόπολις* 2 Ἀπριλίου 1902 σ. 4. Ἀναδημοσίευση: Μιλτιάδης Μαλακάσης, Πεζά, τόμ. Β', εἰσαγ. φιλολ. ἐπιμ. Γιάννης Παπακώστας, Πατάκης 2006, 224. Βλ. καὶ σ. 226).

34. *Ιστ. Ἀρχ. Ἐτ.* 108.

35. Συνοικία Ἀχαρνῶν.

36. Σ. Καρούζου, *Τὸ Βῆμα*, 31 Δεκεμβρίου 1964.

37. *Ἑλληνικά* 7, 1934, 5.

38. Ἀπὸ διηγήσεις μαθητῶν του γνωρίζουμε πὼς γινόταν ἡ παράδοση τῶν μαθημάτων του. Ἀπὸ τὸ βιβλίο ἐπισκεπτῶν τοῦ μουσείου Δελφῶν μαθαίνουμε πὼς στὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1921 ἐπισκέφθηκε τὸ μουσεῖο συνοδεύοντας τοὺς φοιτητὲς τῆς φιλολογίας σὲ ἐκπαιδευτικὴ ἐκδρομὴ. Ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς ἦταν ὁ Ἰωάννης Ἀντιφῶν Συκουτρῆς καὶ ἡ κατόπιν γυναίκα του Ὁλγα Κορνηνοῦ, ἡ Ἑλένη Φίλτσου, Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων ποῦ πῆρε ὡς σύζυγο τὸν ἐξαίρετο Νικόλαο Παπαδάκη καὶ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσίαν. Ὅλοι οἱ φοιτητὲς τῆς ὁμάδας ἦταν μόνον 15.

39. *Περικλῆς* 12, 5: κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθύς ἦν τότε ἄρχαιον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης αἰετὶς, ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ αἰεθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμειγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων.

Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸν Χ. Τσοῦντα ὀφείλω στὸν φίλο Στέφανο Ἡμελλο.

MAURICE DRUON

(1918-2009)

Στις 14 Ἀπριλίου ἀπέθανε ὁ Maurice Druon, Γάλλος λογοτέχνης, πολιτικός, διπλωμάτης, μέλος τῆς Académie française καὶ ξένος ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ὁ Maurice Druon δὲν ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦτο σκοπὸ ἔχει νὰ θυμίσει στοὺς ἐταίρους τῇ στάσει του, τὸ 2001, ἀπέναντι στὸ μεγάλο ζήτημα τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος ποὺ κατέστρεψε τὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ.

Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι εἶχε ἐξαίρετη κλασικὴ παιδεία, γνώριζε τὴν Ἑλλάδα, τὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους της, ἔργα του ἔχουν θέματα ἑλληνικὰ καὶ εἶχε στενὸ φιλικὸ σύνδεσμο μὲ ἐξέχοντες Ἑλληνες, μάλιστα μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ¹. Παρακολουθοῦσε τὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ὀρισμένα ζητήματά της τὰ συζητοῦσε. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μᾶς παραξενεύει ἡ ἀντίδραση τοῦ Maurice Druon στὸ ζήτημα τοῦ λεμβοδρομίου τοῦ Μαραθῶνος.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορία, τὰ γράμματα ἢ τὶς τέχνες θεωροῦν ὅτι κάθε τι σχετικὸ τοὺς ἀφορᾷ. Ὅταν δημοσιεύτηκε ὁ πάπυρος μὲ τὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* τοῦ Ἀριστοτέλους, στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ., κατάπληξη καὶ χαρὰ κατέλαβε τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὸ ἴδιο συνέβη κι ὅταν δημοσιεύτηκε ὁ *Δύσκολος* τοῦ Μενάνδρου καὶ θὰ συμβαίνει κάθε φορὰ ποὺ κάτι χαμένο ἕως τώρα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων γίνεται κτῆμα μας. Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο δὲν εἶναι κενὸ γράμμα γιὰ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Maurice Druon. Ὅταν κάτι ποὺ ὑπάρχει, ποὺ ἔχει διασωθεῖ μέσα στοὺς αἰῶνες τῶν πολέμων, τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν ἀλλαγῶν, ἐξαφανίζεται μὲ βάνανσο τρόπο, ὅπως γίνεται στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1950, οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀγαποῦν τὸν κλασικὸν κόσμον τὸ αἰσθάνονται σὰν προσωπικὴ ἀπώλεια.

Ὅταν, τὸ 2001, ὁ Μ. Druon πληροφόρηθηκε τὰ σχέδια τῆς ἑλληνικῆς Κυβέρνησης γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λεμβοδρομίου στὸν Μαραθῶνα, ἔστειλε στὸν ἐπίτιμο Ἀντιπρόεδρο τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας Pierre Amandry² ἐπιστολὴ διαμαρτυ-

ρίας καὶ κατάπληξης. Ἐπεὶ ἀπὸ λίγο δημοσίευσε ὀξύτατο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα *Le Figaro* μὲ τὸ ὅποιο, δικαίως, κατέκρινε τὶς ἐλληνικὲς ἐνέργειες, ἀντίθετες πρὸς κάθε ἔννοια πολιτισμοῦ, ἱστορίας, παράδοσης καὶ συνέπειας. Φυσικὰ οἱ λόγοι τοῦ Maurice Druon, ὅπως καὶ τοῦ πλήθους τῶν ξένων, λογίων κυρίως, ποὺ διαμαρτυρήθηκαν ἐγγράφως καὶ μὲ δημοσιεύματα γιὰ τὴν κακοποίηση τῆς ἱστορικῆς παράδοσης, δὲν εἶχαν καμμία ἐπίδραση στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι, ἡ ὁποία πραγματοποίησε τὰ σχέδιά της. Ὁ Μ. Druon μάλιστα ἔδωσε τὴν ἐρμηνεία του γιὰ τὴ στάση αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων: ils ne pensent qu'au fric.

Καταστροφὲς ὅπως τοῦ Μαραθῶνος εἶναι ἀνεπανόρθωτες καὶ ἀκολουθοῦνται καὶ συμπληρώνονται μὲ νέες καὶ μεγαλύτερες. Ἡ ἐπὶ κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος, τῶν προγόνων, τῶν ἔργων τους καὶ τῶν κατορθωμάτων τους σκοπὸ ἔχει νὰ καλύψει τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ κατωτερότητα ἐκείνων ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων καὶ ἔχουν δικαίωμα νὰ διαχειρίζονται τὴν κληρονομίαν κατὰ τὸ γούστο τους.

Ἀκολουθοῦν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Maurice Druon πρὸς τὸν Pierre Amandry καὶ τὸ δημοσίευμα στὴν ἐφημερίδα *Le Figaro*.

ACADÉMIE FRANÇAISE | 23, Quai de Conti, VIe | Le Secrétaire perpétuel | MD/sf-203/2001 | Faise, le 19 mars 2001 | Cher Ami | La plaine de Marathon transformée en lac, pour les Jeux Olympiques! les bras m'en tombent.

Il ne faut pas hurler contre les Talibans parce qu'ils détruisent les Bouddhas monumentaux, si l'on s'apprête à noyer le champ de bataille le plus illustre de l'Occident! Alors que, quand on trouve n'importe quel bout de mur antique dans le sol d'Athènes, on arrête toute construction! Ils sont fous, ces gens-là. Ou bien, à l'exemple de l'illustre Samaranch, ils ne pensent qu'au fric.

Je vais saisir l'Académie française, dont l'indignation, j'imagine, ne sera pas moindre que celle de votre Compagnie. Et puis je verrai ce qu'il convient de faire, individuellement ou collectivement.

Quand je proposai, il y a vingt-cinq ans, et soutenu par le

Conseil de l'Europe, d'installer un site permanent des Jeux à Olympie, il avait été prévu à proximité, sur le littoral, un bassin qui convenait parfaitement. C'est le comité olympique grec, déjà! qui fit capoter le projet.

Soyez donc assuré de mon soutien et croyez, cher Ami, à mes sentiments dévoués. | Très à vous | Maurice Druon |

[Κάτω ἀριστερά]: Monsieur Pierre Amandry | Membre de l'Institut.

Figaro, 29 Mai 2001

La plaine de Marathon sous les eaux | Indécence olympique
| par Maurice Druon | de l'Académie française |

La rumeur, d'abord faible, parut tellement incroyable qu'on négligea d'y porter attention. Mais bientôt elle s'est enflée, elle a pris corps; elle s'est faite projet et peut-être déjà décision. On s'apprête à transformer la plaine de Marathon en lac, pour y organiser les épreuves d'aviron aux Jeux olympiques de 2004. Le scandale est gros.

Il n'y a rien à Marathon, nous répond-on, aucun vestige. En effet, il n'y a rien, sinon un site capital de l'histoire de l'humanité. C'est sur le rivage de Marathon que Darius le Grand, guidée par Hippias, tyran d'Athènes chassé par son peuple et passé au service de l'ennemi, fit débarquer ses troupes en 490 avant Jésus-Christ. C'est dans cette plaine, «*le champ de fenouil*», que Miltiade, ayant vainement attendu des Lacédémoniens défaillants, lança ses dix mille hoplites contre les Perses, deux fois plus nombreux, enveloppa leurs ailes et les anéantit.

Première victoire d'un peuple libre, et qui voulait le rester, contre un despotisme impérial. Sans Marathon, il n'y aurait eu ensuite ni les Thermopyles ni Salamine. Sans Marathon ne se fût pas développée la civilisation grecque dont nous sommes issus, avec les idéaux auxquels nous nous référons encore aujourd'hui. Si Coubertin institua l'épreuve du Marathon, c'était pour remémorer ces idéaux-là, et rappeler que le coureur fameux venait annoncer aux siècles à venir la liberté.

Mais qui, aujourd'hui, au Comité international olympique, se soucie encore de Coubertin?

Il paraîtrait que, dans toute la Grèce, il n'y a pas un seul plan d'eau ni un seul val utilisable où puissent se dérouler les compétitions nautiques: pourtant il me souvient que, voici vingt et un ans, je proposai et fis voter par le Conseil de l'Europe la résolution 738, qui visait à donner aux Jeux olympiques un site permanent en Grèce. Ce site, à quelque trente kilomètres d'Olympie, sur le littoral du Péloponnèse, devait s'appeler la Nea Olympia et être pourvu d'un statut international. Tout avait été prévu, y compris un bassin pour les épreuves d'aviron.

Naturellement, le projet resta sans suite, et le Comité olympique grec ne fut pas le dernier à le faire capoter. On était au début de l'ère Samaranch des jeux, où toute opération olympique s'accompagne d'un froissement de dollars, ou de drachmes. Un site permanent, à tout le moins pour les grandes épreuves classiques, et c'en était fini des compétitions à coup de milliards entre les villes candidates.

Les initiateurs de l'opération Marathon ont été plus avisés que nous. L'inondation de la plaine ne sera pas provisoire. Les installations légères nécessaires pour les concurrents et les spectateurs seront remplacées, ensuite, par des constructions à destination touristique. Et les guides pourront conter aux visiteurs la légende du «rameur» de Marathon. Quel bel exemple l'olympisme à la mode mercantile nous donne là! Vite, créons une piste pour formule 1 autour de l'ossuaire de Douaumont!³

J'aurai l'indécence de poser quelques questions: que font le ministère des Affaires culturelles grecques, et ses services archéologiques, qui gèlent toute construction à Athènes, dès qu'on découvre, en en creusant les fondations, les quelques pierres d'un coin de mur antique? Que fait la noble Académie d'Athènes, à laquelle j'ai l'honneur d'être associé, et qui a vocation à témoigner pour la civilisation hellénique? A-t-on oublié les vers d'Eschyle, a-t-on oublié Hérodote, a-t-on oublié Plutarque? Que fait l'Unesco? La notion de «patrimoine

national» ne joue-t-elle pas pour les lieux qui furent une étape essentielle de l'histoire universelle?

Les criaileries des «écolos» obtiennent qu'on crée une «réserve naturelle» pour garder un territoire à trois ours pelés. N'entendra-t-on pas notre souhait que certains lieux, à commencer par Marathon, soient décrétés «réserves historiques»?

La destruction des Bouddhas d'Afghanistan a provoqué la réprobation universelle. La noyade de Marathon ne soulèvera-t-elle aucune protestation? Il est beau de toujours penser aux «retombées économiques»; encore faut-il ne pas retomber trop bas; et il y a des limites à l'indécence, fût-elle olympique.

1. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ στὴν ἐφημερίδα *Le Monde*, 30 Ὀκτωβρίου 1974: «La Grèce, Karamanlis et la démocratie».

2. Βλ. *Ὁ Μέντωρ* 78, Ἀπρίλιος 2006, 1-28.

3. Douaumont: «Κοινότης στὴν περιοχή τοῦ Βερντέν. Τὸ ἐκεῖ ὄχυρὸ κατελήφθη ἐξ ἐφόδου ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς μάχης τοῦ Βερντέν (25 Φεβρουαρίου 1916) καὶ ἀνακατελήφθη ἀπὸ τὸν γαλλικὸ στρατὸ στὶς 24 Ὀκτωβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς. Ἕνα ὀστεοφυλάκιο, καθιερωμένο τὸ 1932, ποὺ περιέχει τὰ λείψανα 300.000 στρατιωτῶν, δεσποῖ στὸ πεδίο τῆς μάχης».

οὐ πάνυ γε ῥάδιόν ἐστιν εὐρεῖν ἔργον ἐφ' ᾧ
οὐκ ἄν τις αἰτίαν ἔχοι. χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι
ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ
καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώ-
μονι κριτῇ περιτυχεῖν.

Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 8, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

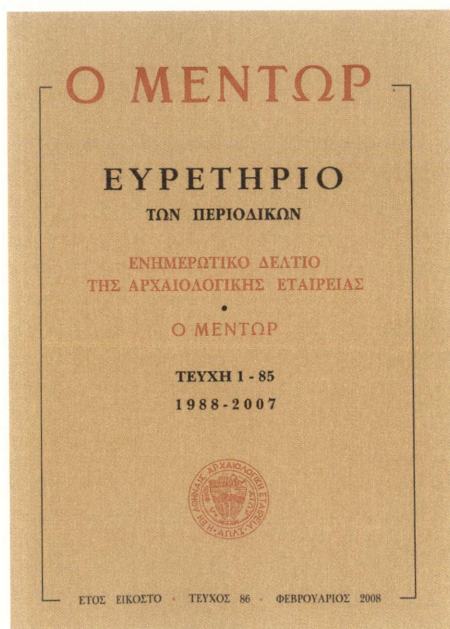
ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΤΕΥΧΗ 1 - 85

1988 - 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Β.Χ.Π., Έποσημέωση: 1 • Άντιστοιχίες: 2 • ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΒΙΖΥΗΝΟΥ, Ι. Εύρετήριο θεμάτων: 3-23 • ΙΙ. Εύρετήριο κυρίων όνομάτων: 24-83 • ΙΙΙ. Εύρετήριο συγγραφών καί δημοσιευμάτων: 84-109.

Σχήμα 17×24 έκ.

Διατίθενται στήν 'Αρχαιολογική Έταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 'Αθήνα 106 72,
τηλ. 210 3625531 • Fax 210 3644996 • seccr@archetai.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλονται επίσης επί άντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΑΠΑΤΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΡΟΣΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Χρονογραφικό

Χρονογραφική έκθεση περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, σύμφωνα μετὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχουν δημοσιευμένα κείμενα καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς Γραμματείας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς περιόδου 1833-1863. Οἱ περίοδοι Λουδοβίκου Ρόσς (1834-1836) καὶ Κυριακοῦ Σ. Πιττάκη (1836-1863). Οἱ ἀτελέσφορες προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἀντιλήψεις τῶν προσώπων ποὺ τὴν διηύθυναν. Ἡ δημιουργία καὶ ἡ πορεία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος. Ἡ βραχύβια Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ. Ἡ ἐξαγωγή ἀρχαίων. Τὰ ἐκμαγεῖα. Οἱ ἀναστηλώσεις. Ὁ βίος τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη καὶ ἡ διαμάχη του μετὰ τὸν Λουδοβίκο Ρόσς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Συντομογραφίες

Κεφάλαιο 1: Ὑστατὴ Τουρκοκρατία καὶ Ἐπανάσταση. *Κεφάλαιο 2:* Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, Καποδίστριας. *Κεφάλαιο 3:* Μετὰ τὸν Καποδίστρια. Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ. *Κεφάλαιο 4:* Περίοδος Weissenburg. *Κεφάλαιο 5:* Ὁ Πιττάκης Συνεργάτης τοῦ ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων. *Κεφάλαιο 6:* Ἀπόλυση τοῦ Weissenburg. *Κεφάλαιο 7:* Ὁ Ρόσς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος. *Κεφάλαιο 8:* Κύριο ζήτημα ἡ Ἀκρόπολις. *Κεφάλαιο 9:* Ἡ ἑλληνικὴ αὐταπάτη τοῦ Λουδοβίκου Ρόσς. *Κεφάλαιο 10:* Τὰ μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Ρόσς. *Κεφάλαιο 11:* Ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων. *Κεφάλαιο 12:* Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. *Κεφάλαιο 13:* Τέταρτη διάρθρωση τῆς Ὑπηρεσίας. *Κεφάλαιο 14:* Ἡ Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογική. *Κεφάλαιο 15:* Τὰ Μνημεῖα τοῦ Μεσαίωνος στὴν Ἀθήνα. *Κεφάλαιο 16:* Ἡ περιπέτεια τοῦ Ρόσς συνεχίζεται. *Κεφάλαιο 17:* Νέα Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ. Ὁ Ραγκαβῆς καὶ τὸ ἔργο του. *Κεφάλαιο 18:* Κτύπημα ἀπὸ τὴ Γερμανία. *Κεφάλαιο 19:* Παύει ἡ ἔκδοση τῆς Ἐφημερίδος. *Κεφάλαιο 20:* Απόπειρα ὀργάνωσης τῆς Ὑπηρεσίας. *Κεφάλαιο 21:* Οἱ Γάλλοι ἐπιγραφικοί. *Κεφάλαιο 22:* Ὁ Πιττάκης δυσανασχετεῖ. *Κεφάλαιο 23:* Τὰ ἐκμαγεῖα. *Κεφάλαιο 24:* Ἐπιστημονικὲς προσπάθειες. *Κεφάλαιο 25:* Νέοι πολέμιοι τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 26:* Δεύτερη παύση τῆς Ἐφημερίδος. Τὸ τέλος τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 27:* Ἡ Ἐφημερὶς ἐπανεκδίδεται. *Κεφάλαιο 28:* Τὸ ἔργο τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 29:* Τὰ κατάλοιπα τοῦ Πιττάκη. *Κεφάλαιο 30:* Ἡ ὑπόθεση Fallmerayer. *Κεφάλαιο 31:* Καὶ πάλι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς. *Ἐπίλογος.*

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: 318 ἔγγραφα καὶ κείμενα τῆς περιόδου 1801-1863 γιὰ ζητήματα ἀρχαιολογικά.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΘΕΡΜΟΣ 1

ΤΟ ΜΕΓΑΡΟ Β ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ

Η ΝΕΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗ

ΥΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ (1992-2003)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
2. ΟΙ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ
3. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ. ΟΙ ΕΠΟΧΕΣ
4. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ Β
5. Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ, ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΛΙΘΙΝΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ – ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ
6. Η ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΘΝΟΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΩΙΜΟ ΘΕΡΜΟ

7. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑΣ
8. Ο ΑΠΟΛΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ
9. ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΙΕΡΟ ΚΑΙ Η ΕΘΝΟΤΗΣ ΤΩΝ ΑΙΤΩΛΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ
ΣΧΕΔΙΑ - ΠΙΝΑΚΕΣ